

**O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ
(MINTAQAVIY) MARKAZI**

ARGUMENTLASH NAZARIYASI VA MANTIQUIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

**MODULI BO'YICHA
O'QUV-USLUBIY
MAJMUA**

2023

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**OLIY TA’LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNITASHKIL
ETISH BOSH ILMIY - METODIK MARKAZI**

**O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ (MINTAQAVIY) MARKAZI**

**“ARGUMENTLASH NAZARIYASI VA
MANTIQUIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI”**

**moduli bo‘yicha
O‘QUV-U SLUBIY MAJMU A**

TOSHKENT – 2023

Mazkur o‘quv-uslubiy majmua O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 25-avgustdagi 391-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv reja va dasturlar asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: f.f.d.(DSc), dotsent D.I.Fayzixodjaeva

Taqrizchi: TDIU, “Ijtimoiy fanlar” kafedrası mudiri
professor, f.f.d. A.Muxtorov.

*O‘quv uslubiy majmua Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan
(2023-yil 25- avgustdagi 1-sonli bayonnomasi)*

MUNDARIJA

I.	ISHCHI DASTUR	5
II.	MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI	10
III.	NAZARIY MASHG‘ULOT	16
IV.	AMALIY MASHG‘ULOTLAR	46
V.	GLOSSARIY	60
VI.	ADABIYOTLAR RO‘YXATI	76

I.ISHCHI DASTUR

KIRISH

Ushbu dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-4732-son, 2019-yil 27-avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son, 2022-yil 28-yanvardagi “2022- 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son, 2023-yil 25-yanvardagi “Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-14-son Farmonlari, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-son Qarorida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta’lim sohasi bo‘yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari va o‘quv rejalari asosida shakllantirilgan bo‘lib, uning mazmuni yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma’naviy asoslarini yoritib berish, oliy ta’limning normativ-huquqiy asoslari bo‘yicha ta’lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, ilmiy-innovatsion faoliyat darajasini oshirish, pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta’lim sifatini ta’minlashda baholash metodikalaridan samarali foydalanish, fanni o‘qitishda IT (information texnologiyalar) ma’lumot materiallaridan foydalanish, baholash bo‘yicha tegishli bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o‘quv dasturi quyidagi modullar mazmunini o‘z ichiga qamrab oladi:

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi: “Argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi” modulining maqsadi pedagog kadrlarga falsafiy fanlarni o‘qitish jarayonida mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda argumentlash nazariyasining qonun qoidalari va ta’limdagi imkoniyatlari bilan bog‘liq bilimlarni berish, mavjud bilimlarini yanada kengaytirish va mustahkamlash, oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining professional maxoratlarini oshirish.

Modulning vazifalari:

- Argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi bo‘yicha o‘quv jarayonini tashkil qilishga oid nazariy bilimlar berish;

- Falsafiy fanlarni o‘qitishda argumentlash nazariyasini qo‘llash metodikasidan mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali yetuk va malakali kadrlarni tayyorlashning amaliy ahamiyatini yoritish;

-Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari hamda kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar:

“Argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi” moduli bo‘yicha tinglovchilarning bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yiladigan talablar tegishli ta’lim sohasi bo‘yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligi hamda kompetentligiga qo‘yiladigan umumiy malaka talablari bilan belgilanadi.

Mutaxassislik fanlari bo‘yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko‘nikma, malaka hamda kompetensiyalarga ega bo‘lishlari talab etiladi:

- falsafaiy muammolarni qo‘yish va uning yechimini aniqlashni;
- falsafiy argumentlash metodikasining falsafiy fikrlash madaniyatini o‘stirishdagi ahamiyatini;

Argumentlash nazariyasining asosiy tushunchalari, meyorlari va tamoyillarini;

- pedagogik faoliyati sohasida falsafiy argumentlash va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi tamoyillari va qonuniyatlarini;

- ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash vazifalarini **bilishi** kerak.

darsni samarali tashkil etish, o‘quv jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish;

milliy va umuminsoniy qadriyatlarni talabalar ongiga singdirishda argumentlashning usullar va vositalarini qo‘llash;

- pedagogik faoliyat sohasida argumentlash metodikasi asosida mantiqiy tafakkurni shakllantirishga doir ishlanmalarni tayyorlash;

- jamiyat ma’naviy hayoti hamda insonlararo munosabatlarni zamonaviy muammolar bilan bog‘liq holda o‘rganish, ularni tahlil qilishga ilmiy yondashish **ko‘nikmalariga** ega bo‘lishi lozim.

- argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni shakllantirish metodikasining

fikrlash madaniyatini o‘stirishdagi ahamiyatini;

- milliy va umuminsoniy qadriyatlardagi in’ikosi, voqelikka axloqiy va estetik munosabatda bo‘lishning zamonaviy ko‘rinishlarini;

darsni samarali tashkil etish, o‘quv jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish;

- argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni shakllantirish metodikasi axborotlar ummonidan zarur va muhim bo‘lgan ma’lumotlarni ajratib olish, ularni izchil tizimga keltirib, talqin qilish **malakalariga** ega bo‘lishi lozim.

- argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni shakllantirish metodikasi fanida innovatsion o‘quv mashg‘ulotlarini loyihalash, amalga oshirish, baholash, takomillashtirish;

- argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni shakllantirish metodikasi fani asosida insoning jamiyatda tutgan o‘rni, yashashdan maqsad kabi masalalarni tahlil qilish va bugungi kun bilan taqqoslash;

- argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni shakllantirish metodikasining dolzarb masalalariga oid zamonaviy manbalardan foydalana olish **kompetensiyalariga ega bo‘lishi lozim.**

Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar

- Modulni o‘qitish ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi.

- Modulni o‘qitish jarayonida ta’limning zamonaviy metodlari, pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo‘llanilishi nazarda tutilgan:

- ma’ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalardan;

- o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so‘rovlar, test so‘rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium o‘tkazish, va boshqa interaktiv ta’lim usullarini qo‘llash nazarda tutiladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar

bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“Argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni shakllantirish metodikasi” moduli o‘quv rejadagi “Pedagogning kasbiy professionalligini oshirish” va mutaxassislik fanlari blokidagi barcha o‘quv modullari bilan uzviy bog‘langan.

Modulning oliy ta’limdagi o‘rni

Modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar falsafiy fanlarni, jumladan mantiqni o‘qitish jarayonini tashkil etishning zamonaviy metodlarini va bu boradagi ilg‘or tajribalarni o‘rganadilar, argumentlashning nazariy va amaliy jihatlarini uzviy bog‘lash, ularni amalda qo‘llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo‘ladilar.

**Argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi
moduli bo'yicha soatlar taqsimoti**

№	Modul mavzulari	Auditoriya uquv yuklamasi		
		Jami	jumladan	
			Nazariy	Amaliy mashg'ulo
1.	Argumentlash va ishonch-e'tiqodning shakllanishi	6	2	4
2.	Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etish.	4	2	2
3.	Argumentlash va qadriyatlar.	4	2	2
4.	Madaniy semiotik sistemalarda argumentlashning metodologik vazifasi.	4	2	2
	Jami:	18	8	10

NAZARIY VA AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Argumentlash va ishonch-e'tiqodning shakllanishi. (2 soat).

Argumentlash va ishonch-e'tiqodning shakllanishi. Dalillarga tayangan holda fikr yuritish-ilmiy bilishning mantiqiy asosi. Ishonch- e'tiqodning tiplari. Isbotlash tushunchasi. Isbotlashning tuzilishi: tezis, asoslar (argumentlar), demonstrasiya (isbotlash usuli).

2-mavzu: Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etish. (2 soat).

Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etish. Asoslarni tanqid qilish va rad etish. Isbotlash usulini tanqidiy analiz qilish. Isbotlash va rad etish qoidalari, ularni buzganda kelib chiqadigan xatolar. Formal mantiq to'g'ri tafakkur shakllari va qonunlarini o'rganuvchi fan sifatida. Tafakkur qonuni tushunchasi.

3-mavzu. Argumentlash va qadriyatlar (2 soat).

3.1 Qadriyatlar nuqtai nazarning asosi sifatida. Baholash va baholovchi mulohazalar.

3.2. Ahloqiy qadriyatlar va ularni argumentlashning o'ziga xosligi.

3.3. Diniy qadriyatlar. Diniy qadriyatlarni argumentlash.

3.4. Axloqiy va diniy qadriyatlarni argumentlashda savol-javob texnikasi.

4-nazariy mashg'ulot. Madaniy semiotik sistemalarda argumentlashning metodologik vazifasi. (2 soat).

4.1. Madaniy semiotik sistema tushunchasi. Madaniy semiotik sistemalarning ko'rinishlari.

4.1. Kundalik, maishiy hayotda argumentlash.

4.2. Falsafiy argumentlash va uning o'ziga xosligi.

4.4. Pedagogik faoliyatda talabalarning ilmiy tadqiqotlarini tashkil etishda va ularni ma'naviy axloqiy tarbiyalashda argumentlash usullari va vositalarini qo'llash.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-amaliy mashg'ulot. Mantiqiy isbotlash va dalillash "Argumentlash nazariyasi va mantiqiy tafakkurni shakllantirish metodikasi" modulining nazariy asosi sifatida. Modulning predmeti va asosiy tushunchalari. (4 soat).

2-amaliy mashg'ulot. Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etish. (2 soat).

3-amaliy mashg'ulot. Argumentlash va qadriyatlar (2 soat).

4-amaliy mashg'ulot. Madaniy semiotik sistemalarda argumentlashning metodologik vazifasi. (2 soat).

O'QITISH SHAKLLARI

- Mazkur modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi:
- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ma'lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (ko'rilayotgan loyiha yechimlari bo'yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo'yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

II.MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI

“KWHL” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarni yangi axborotlar tizimini qabul qilishi va bilimlarni tizimlashtirishi uchun qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun mavzu bo‘yicha qo‘yidagi jadvalda berilgan savollarga javob topish mashqi vazifasini belgilaydi.

Izoh. KWHL:

Know – nimalarni bilaman?

Want – nimani bilishni

xohlayman?How - qanday

bilib olsam bo‘ladi? Learn

- nimani o‘rganib oldim?

“KWHL” metodi	
1. Nimalarni bilaman: -	2. Nimalarni bilishni xohlayman, nimalarni bilishim kerak: -
3. Qanday qilib bilib va topib olaman: -	4. Nimalarni bilib oldim: -

“W1H” metodi

Metodning maqsadi: Mazkur metod tinglovchilarni yangi axborotlar tizimini qabul qilishi va bilimlarni tizimlashtirishi uchun qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun mavzu bo‘yicha qo‘yidagi jadvalda berilgan oltita savollarga javob topish mashqi vazifasini belgilaydi.

What?	Nima? (ta’rifi, mazmuni, nima uchun ishlatiladi)	
Where?	Qaerda (joylashgan, qaerdan olish mumkin)?	
What kind?	Qanday? (parametrlari, turlari mavjud)	
When?	Qachon? (ishlatiladi)	
Why?	Nima uchun? (ishlatiladi)	
How?	Qanday qilib? (yaratiladi, saqlanadi, to‘ldiriladi, tahrirlash mumkin)	

“SWOT-tahlil” metodi

Metodning maqsadi: mavjud nazariy bilimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash orqali muammoni hal etish yo‘llarni topishga, bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil, tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

S – (strength)	• kuchli tomonlari
W – (weakness)	• zaif, kuchsiz tomonlari
O – (opportunity)	• imkoniyatlari
T – (threat)	• xavflar

2.1-rasm.

“VEER” metodi

Metodning maqsadi: Bu metod murakkab, ko‘ptarmoqli, mumkin qadar, muammoli xarakteridagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir xil axborot beriladi va ayni paytda, ularning har biri alohida aspektlarda muhokama etiladi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari bo‘yicha o‘rganiladi. Bu interfaol metod tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o‘quvchilarning mustaqil g‘oyalari, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda tizimli bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi. “Veer” metodidan ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va juftliklardagi ish shaklida, amaliy va seminar mashg‘ulotlarida kichik guruhlardagi ish shaklida mavzu yuzasidan bilimlarni mustahkamlash, tahlili qilish va taqqoslash maqsadida foydalanish mumkin.

Metodni amalga oshirish tartibi:

trener-o'qituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;

trening maqsadi, shartlari va tartibi bilan ishtirokchilarni tanishtirgach, har bir guruhga umumiy muammoni tahlil qilinishi zarur bo'lgan qismlari tushirilgan tarqatma materiallarni

har bir guruh o'ziga berilgan muammoni atroflicha tahlil qilib, o'z mulohazalarini tavsiya etilayotgan sxema bo'yicha tarqatmaga yozma bayon qiladi;

navbatdagi bosqichda barcha guruhlar o'z taqdimotlarini o'tkazadilar. Shundan so'ng, trener tomonidan tahlillar umumlashtiriladi, zaruriy axborotlr bilan to'ldiriladi va mavzu yakunlanadi.

2.2-rasm.

Muammoli savol					
1-usul		2-usul		3-usul	
afzalligi	Kamchiligi	Afzalligi	kamchiligi	Afzalligi	kamchiligi
Xulosa:					

“Keys-stadi” metodi

«Keys-stadi» - inglizcha so'z bo'lib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – o'rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish asosida o'qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab

1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o'rganishda foydalanish tartibida qo'llanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin.

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot ta'minoti bilan tanishtirish	✓ yakka tartibdagi audio-vizual ish; ✓ keys bilan tanishish (matnli, audio yoki media shaklda); ✓ axborotni umumlashtirish; ✓ axborot tahlili; ✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o'quv topshirig'ni belgilash	✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muammolarni dolzarblik ierarxiasini aniqlash; ✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o'quv topshirig'ining yechimini izlash, hal etish yo'llarini ishlab chiqish	✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muqobil yechim yo'llarini ishlab chiqish; ✓ har bir yechimning imkoniyatlari va to'siqlarni tahlil qilish; ✓ muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	✓ yakka va guruhda ishlash; ✓ muqobil variantlarni amalda qo'llash imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

“Assesment” metodi

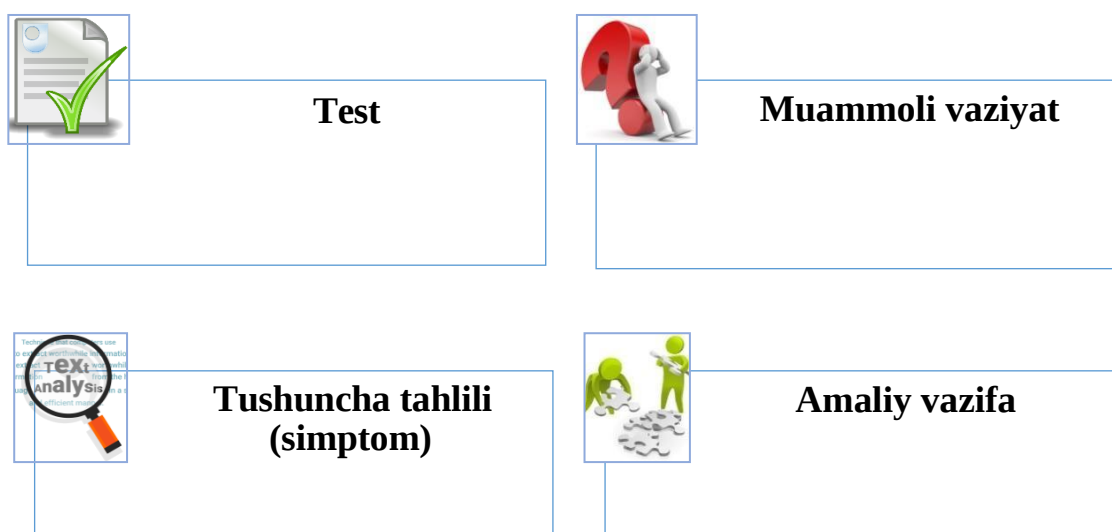
Metodning maqsadi: mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish

faoliyati turli yo‘nalishlar (test, amaliy ko‘nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo‘yicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

“Assesment”lardan ma’ruza mashg‘ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o‘rganishda, yangi ma’lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg‘ulotlarda esa mavzu yoki ma’lumotlarni o‘zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o‘z-o‘zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o‘qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o‘quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo‘shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Har bir katakdagi to‘g‘ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

2.3-rasm.

“Insert” metodi

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o‘qituvchi mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan matnni tarqatma yoki taqdimot ko‘rinishida tayyorlaydi;
- yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta’lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;
- ta’lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar	Matn
“V” – tanish ma’lumot.	
“?” – mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak.	
“+” bu ma’lumot men uchun yangilik.	
“– ” bu fikr yoki mazkur ma’lumotga qarshiman?	

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta’lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to‘liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg‘ulot yakunlanadi.

III.NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1- mavzu: Argumentlash va ishonch e’tiqodning shakllanishi. (2 soat)

Reja:

- 1.1. Argumentlash va ishonch-e’tiqodning shakllanishi.
- 1.2. Dalillarga tayangan holda fikr yuritish-ilmiy bilishning mantiqiy asosi. Isbotlash tushunchasi.
- 1.3. Isbotlashning tuzilishi: tezis, asoslar (argumentlar), demonstrasiya

1.1. Argumentlash va ishonch-e’tiqodning shakllanishi.

Argumentlash – (lot. *argumentatio* – dalil, argument keltirish) ilgari surilgan fikrga nisbatan boshqa tomon (auditoriya, yakka shaxs va b.)ning ijobiy munosabatini (ma’qullashi, qabul qilishi) shakllantirish maqsadida dalillar, argumentlarni keltirish. Argumentlashning maqsadi – ilgari surilgan xolatlarning auditoriya tomonidan qabul qilinishiga, konstruktiv munosabatlarning shakllanishiga erishishdir; auditoriyani uning e’tiboriga xavola qilinayotgan xolatning, fikrning adolatli ekanligiga ishontirishdir, uni shu fikrni qabul qilishiga va shunga muvofiq harakat qilishiga erishishdir. Argumentlashda “haqiqat-yolg‘on”, “ezgulik-yovuzlik” dilemmalari muhim emas. Muhimi, ilgari surilgan fikrga nisbatan ishonchni shakllantirish, ishontirishdir.

Mantiq ilmidagi isbotlash va dalillash tushunchalari o‘zaro farqlanadi. Dalillash deb, biror fikr, muloxazani yoki muloxazalar tizimini voqelikka bevosita murojaat qilish yo‘li bilan (kuzatish, tajriba-eksperiment va xokazo asosida) yoki chinligi avvaldan tasdiqlangan boshqa muloxazalar yordamida asoslab berishga aytiladi. Dalillash bevosita yoki vositali bo‘ladi. Bevosita dalillash xissiy bilishga, ya’ni ko‘rish, tajriba-eksperiment orqali amalga oshiriladi. Vositali dalillash esa, chinligi avvaldan tasdiqlangan boshqa muloxazalarga asoslanadi va xulosa chiqarish ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Dalillashning birinchi usuli empirik, ikkinchi usuli nazariy bilimlarga asoslanadi. Nazariy va empirik bilimlarning chegarasi nisbiy bo‘lganligi kabi, dalillashning yuqoridagi ikki usulga ajratilishi xam nisbiydir.

Dalillashning xususiy ko‘rinishi mantiqiy isbotlashdir. Mantiqiy isbotlash deb, biror fikr, muloxazaning chinligini, chinligi avvaldan tasdiqlangan boshqa muloxazalar orqali asoslashga aytiladi. Isbotlashdan maqsad-biror fikrning chinligini aniqlash bo‘lsa, dalillashdan maqsad xam fikrning chinligini aniqlash, uning axamiyatini va muayyan faoliyat uchun qo‘llash mumkinligini asoslashdir. Isbotlash jarayonida qo‘llaniladigan chin muloxazalar (asoslar) berilgan fikrning chinligini tasdiqlash uchun xizmat qilsa, dalillash, bundan tashqari, dalillanayotgan fikrning boshqa shu kabi fikrlardan afzalroq ekanligini asoslash uchun xam xizmat qiladi. Dalillash uchun keltirilgan argumentlar (asoslar) isbotlash uchun keltirilgan argumentlarga nisbatan rang-barang bo‘ladi. Dalillash shakllari bilan isbotlash shakllari bir-biriga aynan mos tushmaydi.

Isbotlash xulosa chiqarish ko‘rinishida amalga oshadi. Dalillash ko‘proq suxbat (dialog) ko‘rinishida bo‘lib, uning ishtirokchilaridan xar biri o‘z fikrining chinligini isbotlashga, raqibining fikrini rad etishga va tinglovchilarning o‘zini xam fikr qilishga, o‘z fikrlariga ishontirishga xarakat qiladi.

Dalilillash jarayonida retsiپیentlarga (lot — qabul qiluvchi) – tinglovchilarga biror fikrning to‘g‘ri yoki xatoligi asoslab beriladi va ularda shu fikrga nisbatan ishonch tuyg‘usi shakllantiriladi. Dalillovchi shaxsning so‘z san‘atini qay darajada egallaganligi, ya‘ni notiqlik maxorati tinglovchilarda ishonch-e‘tiqodning shakllanishida muxim rol o‘ynaydi.

Faktlar va boshqa dalillarga tayanib yuritiladigan fikr yuksak ishontirish kuchiga ega bo‘ladi, kishilarda ishonch-e‘tiqodni shakllantiradi. Bilishning maqsadi ilmiy asosga ega bo‘lgan e‘tiqodni yaratishdan iborat. Dalillash va isbotlash ishonch-e‘tiqodni shakllantirish vositasidir.

Ishonch-e‘tiqod bu kishilarning xulq-atvori va xatti-xarakatlarini belgilab beradigan qarashlari va tasavvurlaridir.

1.2. Dalillarga tayangan holda fikr yuritish-ilmiy bilishning mantiqiy asosi.

Argumentlash (dalillash) asoslangan fikrlarni, chin bilimlarni hosil qilish usuli bo‘lib hisoblanadi. Argumentlash (dalillash) lotincha «argumetatio» so‘zidan olingan bo‘lib, ni asoslash uchun qo‘llanadigan fikrlarga nisbatan ishlatiladi. Fikrlar chinligini asoslashning mantiqiy usullarini o‘rganuvchi mantiq fanining maxsus bo‘limi argumentlash (dalil keltirish) nazariyasi deb yuritiladi.

Argumentlash (dalillash) jarayoni olamni bilishda ilmiy tafakkurda, ijtimoiy-siyosiy hayotda muhim ahamiyatga ega. Dalillash jarayonida mantiqiy fikrlashga bo‘lgan eng muhim talablardan biri-yetarli asosga ega bo‘lish, asosli fikr yuritishamalga oshadi. Hayotda, ilm-fan, bilishning turli sohalarida asoslash, dalillash jarayoni o‘ziga xos shakllarda kechadi. Dalillash o‘ziga xos tuzilishga ega bo‘lishi, muayyan maqsadlarga xizmat qilishi mumkin. Lekin dalillash maqsadlari, qo‘llanishi qanchalik xilma-xil bo‘lmasin, ular inson tafakkurining eng muhim xislati bo‘lib hisoblanadi va mantiq qoidalariga bo‘ysunadi.

Biz u yoki bu fikrni, nazariyani, ta‘limotni haqiqiy, chin bilim sifatida shunchaki qabul qila olmaymiz. Uning chin bilim, haqiqatligiga ishonganimiz taqdirdagina, uning asoslari, dalillari bizda shubha qoldirmagan taqdirdagina to‘g‘ri fikr nazariya, deb hisoblaymiz.

Insonning olam haqidagi bilimlari turli-tuman bo‘ladi. Ularni shakllanish xususiyatlari va anglatgan mazmunlariga ko‘ra nazariy va amaliy bilimlarga bo‘lish mumkin. Nazariy bilimlar ilmiy bilish natijalari hisoblanadi va ularning haqiqiy bilim ekanligi mantiqiy asoslanganligida namoyon bo‘ladi. Kundalik amaliy faoliyat

jarayonida amaliy bilimlar shakllanadi. Ularning qay darajada chinligi. hayotdan olingan dalillar bilan asoslanadi yoki inkor etiladi.

Shunga ko'ra dalillash (asoslash) ikki usulda namoyon bo'ladi: a) nazariyalar, ta'limotlar, ilmiy bilimlarga nisbat, dalillash (asoslash), isbot va raddiya shaklida namoyon bo'ladi; b) kundalik hayot jarayonida fikrlar hayotiy faktlar orqali tasdiqlanadi yoki ular tanqid qilinadi (qisman rad qilinadi).

Dalillash (asoslash) murakkab jarayon bo'lib, unga xilma-xil omillar ta'sir ko'rsatadi. Bu omillarni ikki guruhga bo'lish mumkin:

Argumentlashning mantiqiy asoslari. Argumentlashning ijtimoiy-psixologik asoslari.

Dalillash (argumentlash) xilma-xil shakllarda namoyon bo'ladi. Uning dastlabki eng oddiy shakllari deganda a) isbotlash va rad etish; b) tasdiqlash va shubha ostiga olish (uni tanqid qilish) nazarda tutiladi. Shu bilan bir qatorda uning nisbatan murakkab shakllari ham borki, bularga suhbat, bahs-munozara kabilarni kiritish mumkin.

Dalillash yuzaki qaraganda kishilar tafakkuridagi chin bilan yolg'on, yaxshilik (ezgulik) bilan yomonlik orasidagi ziddiyatni bartaraf qilishdek bo'lib ko'rinadi. Lekin aslida argumentlar (dalillar) hayotning o'zidan kelib chiqadi va unda nimaga xizmat qilishidan qat'iy nazar ishonirish va ishonish muhim o'rin tutadi. Argumentlash (dalillash, asoslash) shunday mantiqiy usulki, uning natijasida muayyan fikr, qarash, nazariyaning chinligi yoki xatoligi asoslab beriladi.

1.3. Isbotlash tushunchasi. Isbotlashning tuzilishi: tezis, asoslar (argumentlar), demonstrasiya

Isbotlash argumentlashning hususiy ko'rinishi. Isbotlash – bir mulohazaning chinligini u bilan bog'liq boshqa chin mulohazalar yordamida asoslashdan iborat bo'lgan mantiqiy amal. Kishilarning amaliy faoliyatdagi muvaffaqiyatlari ular qo'llayotgan bilimlarning kay darajada chin bulishiga, ya'ni bu bilimlarning voqelikni qanchalik to'g'ri aks ettirishiga bog'liq. Xato fikrlar predmetlarning real aloqalari va munosabatlarini buzib ko'rsatadi, bilishda ko'p chalkashliklarga olib keladi. Shuning uchun ham bilish jarayonida xar bir fikrni to'g'ri qurishga erishish, uning chinligini dalillar bilan ko'rsata olish, xato fikrlarni esa rad kila bilish muhim ahamiyatga ega. Fikrning chinligini tasdiqlash uchun uni xodisaning (faktning) o'zi bilan solishtirish mumkin. Lekin ko'p hollarda bilish jarayonida natijalarning chinligi ularni ilgari vujudga kelgan bilimlar bilan bog'lash orqali aniqlanadi. Buni amalga oshirishning mantiqiy usuli isbotlashdir. Isbotlash bir xukmning chinligini u bilan bog'langan boshqa chin xukmlar yordamida asoslashdan iborat bo'lgan mantiqiy amaldir. Uning tarkibi uch elementdan tashkil topgan: tezis, argumentlar (asoslar), isbotlash usuli – demonstratsiya.

Isbotlashning tuzilishi va turlari. Isbotlash bir mulohazaning chinligini u bilan

bog'langan boshqa chin mulohazalar yordamida asoslashdan iborat bo'lgan mantiqiy amaldir. Uning tarkibi uch elementdan tashkil topgan: tezis, argumentlar (asoslar), isbotlash usuli – demonstrasiya.

Tezis – chinligi asoslanishi lozim bo'lgan mulohaza, u isbotlashning markaziy figurasi hisoblanadi; butun diqqat-e'tibor uning chinligini ko'rsatishga qaratiladi. Tezis bir mulohazaning o'zidan, yoki mulohazalar tizimidan, yoki teoremlardan, yoki aniq faktlarni umumlashtirish natijalaridan, yoki hodisalarning sababini ko'rsatuvchi mulohazalardan va shu kabilardan iborat bo'ladi.

Argumentlar – tezisning chinligini asoslash uchun keltirilgan mulohazalar. Argumentlar bo'lib faktlarni qayd qiluvchi mulohazalar, ta'riflar, aksiomalar, teoremlar, qonunlar hamda boshqa empirik va nazariy umumlashmalar xizmat qiladi. Argument sifatida keltirilgan faktlar, albatta, o'zaro bog'langan va tezisning mohiyatiga aloqador bo'lishi lozim.

Ta'riflar ham chin mulohazalar bo'lib, ulardan argument sifatida foydalanish mumkin. Masalan, «Harakat – bu har qanday o'zgarishdan iborat», degan ta'rif chin mulohazadir.

Aksiomalar chinligi o'z-o'zidan ravshan bo'lgan, isbotlashni talab qilmaydigan fikrlardir. Inson tajribasida ko'p martalab takrorlanganligi uchun ham ularni isbotlash zarur emas.

Teoremlar va qonunlarning chinligi isbotlangan bo'ladi, ularni hech ikkilanmasdan argument qilib olish mumkin.

Isbotlash usuli – demonstrasiya tezis bilan argumentlar o'rtasidagi mantiqiy aloqadan iborat. U xulosa chiqarish shaklida bo'ladi, ya'ni tezis argumentlardan xulosa sifatida mantiqan keltirib chiqariladi.

2-mavzu: Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etish.

(2 soat).

Reja:

2.1. Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etish

2.2. Isbotlash va rad etish qoidalari, ularni buzganda kelib chiqadigan xatolar

2.3. Formal mantiq to'g'ri tafakkur shakllari va qonunlarini o'rganuvchi fan sifatida

2.1. Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etish

Isbotlashning ikki turi mavjud: bevosita isbotlash, bilvosita isbotlash. Bevosita isbotlashda tezisning chinligi to'g'ridan-to'g'ri argumentlar bilan asoslanadi, unda tezisga zid bo'lgan mulohazalardan foydalanilmaydi. Tezis ko'p hollarda yakka hodisani ifoda qilib keladi va ma'lum bir umumiy bilimdan, masalan, qonundan argument sifatida foydalanilib, uning chinligi asoslanadi. Masalan, «O'zbekiston –

mustaqil davlatdir», degan mulohaza (tezis)ning chinligi «O'zbekistonning mustaqil davlat deb e'lon qilinishi, uning xalqaro miqyosda e'tirof etilishi» kabi asoslar yordamida isbotlanadi.

Bavosita isbotlashda esa tezisning chinligi unga zid bo'lgan mulohazaning (antitezisning) xatoligini ko'rsatish orqali asoslanadi. Antitezis qanday shaklda ifodalangan bo'lishiga qarab apagogik isbotlash va ayiruvchi isbotlash farq qilinadi. Apagogik isbotlashda tezis (a) va antitezis () o'rtasidagi munosabatga asoslaniladi. Masalan, «Materiya harakatsiz mavjud emas», degan mulohazaning chinligini asoslash uchun unga zid bo'lgan «Materiya harakatsiz mavjud», degan mulohaza olinadi.

Apagogik isbotlashda antitezis topilib (1-bosqich), vaqtincha chin deb qabul qilinadi va undan ma'lum bir natijalar keltirib chiqariladi (2-bosqich), so'ngra bu natijalarning xatoligi ko'rsatiladi (3-bosqich) va demak, tezisning chinligi isbotlanadi. Masalan, «Materiya harakatsiz mavjud», degan mulohaza chin bo'lsa, «Moddiy predmetlar strukturasiz mavjud», degan fikr (antitezisdan kelib chiqqan natija) ham chin bo'ladi. Bizga ma'lumki, moddiy predmetlar tarkibsiz (uni tashkil qiluvchi elementlar va ularning o'zaro aloqasisiz) mavjud emas. Demak, «Materiya harakatsiz mavjud», degan fikr xato, shu tariqa «Materiya harakatsiz mavjud emas», degan fikrning chinligi asoslanadi.

Ayiruvchi isbotlashda tezis sof ayiruvchi mulohazaning (kuchli diz'yunksiyaning) bir a'zosi bo'lib, uning chinligi boshqa a'zolarining (antitezisning) xatoligini ko'rsatish orqali asoslanadi. Masalan, «Jinoyatni yo A, yo V, yo S shaxslar sodir etgan», degan fikr tekshirilib, «Jinoyatni V shaxs ham, S shaxs ham sodir etmagan»ligi aniqlanadi va shu tariqa «Jinoyatni A shaxs sodir qilgan», degan mulohazaning chinligi asoslanadi. Bu misolda ayiruvchi isbotlash ayiruvchi – qat'iy sillogizmning inkor etib, tasdiqlovchi modusi bo'yicha qurilgan. Ayiruvchi isbotlashda barcha muqobil variantlar to'liq olingandagina xulosa chin bo'ladi, ya'ni tezis isbotlanadi.

2.2. Isbotlash va rad etish qoidalari, ularni buzganda kelib chiqadigan xatolar

Isbotlash va rad etish qoidalarining buzilishi mantiqiy xatolarga olib keladi. Bu xatoliklar uch turga bo'linadi:

I. Isbotlanayotgan tezisga aloqador xatoliklar

1. Tezisni almashtirish. Tezis isbotlash yoki rad etish davomida o'zgarmasligi shart, degan qoidaning buzilishi tezisning almashtirilishiga sabab bo'ladi. Tezis ataylab yoki bilmasdan boshqa tezis bilan almashtiriladi va bu yangi tezis isbotlanadi yoki rad etiladi. Tezis mazmunining toraytirilishi yoki kengaytirilishi ham bahs jarayonida tezisning o'zgarishiga olib keladi. Masalan, respublikamiz taraqqiyoti uchun milliy mafkura, milliy g'oyaning ahamiyati to'g'risidagi tezisni isbotlash davomida umuman jamiyatga mafkura kerakmi yoki yo'qmi, degan masalani isbot etishga harakat qilinsa, unda

tezisning mazmuni kengayib ketadi va tezis almashinadi.

2. Insoning shaxsiy sifatini bahona qilib tezisni almashtirish. Bahs jarayonida mavzudan chetga chiqib, opponetning shaxsiy, ijtimoiy hayoti, yaxshi fazilatlar yoki kamchiliklari xususida fikr yuritib, shu asosda tezisni isbotlangan yoki rad etilgan deb ta'kidlash tezisning almashinishiga sabab bo'ladi. Bunday xatoga ataylab yo'l qo'yiladi. Tinglovchilarning his-tuyg'ulariga ta'sir qilish orqali isbotlanmagan tezisning chin deb qabul qilinishiga urinish ham tezisni almashtirish hisoblanadi.

3. Ortiqcha yoki kam isbotlashga urinish natijasida tezisning almashinishi. Fikr ortiqcha isbotlansa, berilgan tezis o'rniga undan kuchliroq tezisni isbotlashga harakat qilinadi. Agar A hodisadan V kelib chiqsa, lekin V hodisadan A kelib chiqmasa, unda A hodisani ifodolovchi tezis V hodisani ifodolovchi tezisdan kuchliroq bo'ladi. Masalan, «A shaxs birinchi bo'lib janjalni boshlamagan» tezis (V) o'rniga, «A shaxs umuman janjal bo'lgan yerda yo'q edi» degan tezisni (A) isbotlashga harakat qilinadi. Ikkinchi tezisni isbotlab bo'lmaydi, chunki A shaxsning janjalda qatnashganligini ko'rgan guvohlar bor.

II. Argument (asos) larga taalluqli xatolar.

1. Asoslarning xatoligi. Tezis isbotlanganda yoki rad etilganda xato argumentlarga chin deb asoslanish natijasida ataylab yoki bilmasdan mantiqiy xatoga yo'l qo'yiladi. Masalan, Qadimgi grek faylasufi Fales o'z ta'limotini xamma narsa suvdan paydo bo'lgan, degan fikrga asoslanib yaratgan.

2. Asoslarni avvaldan taxminlash shaklidagi xato. Tezis isbotlanmagan argumentlarga asoslansa, bunday argumentlar tezisning chinligini isbotlamaydi, balki tezisning chinligi taxminlanadi, xolos.

3. «Aylanma isbot etish» deb nomlanuvchi xato. Tezisning chinligi argumentlar orqali, argumentlarning chinligi tezis orqali isbotlansa mantiqiy xatoga yo'l qo'yiladi. Masalan, «So'zning qudrati fikr bilan o'lchanadi» degan tezisni «Fikrning qudrati so'z bilan o'lchanadi» deb isbotlasak, yuqorida aytilgan xatoga yo'l qo'yiladi.

III. Isbotlash usuli (demonstratsiya) bilan bog'liq xatolar.

1. «Yolg'on (soxta) isbotlash». Agar tezis uni isbotlash uchun keltirilgan argumentlardan bevosita kelib chiqmasa, mantiqiy xatoga yo'l qo'yiladi. Bunda tezisga aloqador bo'lmagan argumentlarga asoslaniladi. Masalan, «A shaxs yomon odam» degan tezis «Tunda yomon odamlargina ko'chada yuradi», «A shaxs ko'chada tunda yuribdi» degan argumentlar bilan asoslansa, fikr yuzaki (soxta) isbotlangan bo'ladi.

2. Shartlangan fikrdan, shartlanmagan fikrga o'tish. Muayyan vaqt, munosabat doirasida chin bo'lgan (shartlangan) fikrni, doimiy, o'zgarmas chin fikr deb qabul qilish natijasida mantiqiy xatoga yo'l qo'yiladi.

3. Xulosa chiqarish qoidalarining buzilishi bilan bog'liq bo'lgan xatolar:

a) deduktiv xulosa chiqarishda uchrashi mumkin bo'lgan mantiqiy xatolar. Bu haqida deduktiv xulosa chiqarish mavzusida batafsil ma'lumot berilgan.

b) Induktiv xulosa chiqarishda uchrashi mumkin bo'lgan mantiqiy xatolar. Bular «shoshib umumlashtirish» va «undan keyin, demak shuning uchun » deb ataluvchi xatoliklardir. Masalan, bir-ikki talabaning darsga mas'uliyatsizlik bilan munosabatda bo'lishini umumlashtirib, «hamma talabalar mas'uliyatsiz», deb ta'kidlash xatodir.

v) Analogiyada uchrashi mumkin bo'lgan mantiqiy xatolar. Bular «yolg'on analogiya» bilan bog'liq xatolardir. Unda tasodifiy belgi zaruriy deb olinishi, faqat birgina o'xshash belgiga asoslanishi yoki mutlaqo taqqoslab bo'lmaydigan hodisalar o'zaro taqqoslanishi natijasida fikrda chalkashliklar yuzaga keladi.

Mantiqiy xatolar tafakkur qonunlarini buzish, xulosa chiqarish qoidalariga amal qilmaslik natijasida yuzaga keladi. Mantiq tarixida isbotlash jarayonida ataylab (qasddan) xatoga yo'l qo'yuvchilar sofistlar deb, ularning ta'limoti esa sofizm (grek.- ayyorlik) deb ataladi. Fikr yuritish jarayonida bilmasdan mantiqiy xatoga yo'l qo'yilsa, paralogizm deyiladi. Chinligini ham, xatoligini ham birday isbotlash mumkin bo'lgan fikrlar esa, paradoks deb ataladi.

Bahs yuritish san'ati (eristika) o'ziga xos qonun-qoidalariga amal qilishni talab etadi.

Bularga asosan quyidagilar kiradi:

- zaruriyatsiz bahslashmaslik;
- mavzusiz bahs yuritmaslik va bahs davomida mavzudan chetga chiqmaslik yoki mavzuni o'zgartirmaslik;
- bahs mavzusi yuzasidan o'zaro zid yoki qarama-qarshi fikrlar bo'lmasa, bahsni to'xtatish;
- mavzuni yaxshi biladigan, aqlli odamlar bilangina bahslashish;
- bahs yuritishda mantiqiy qonun-qoidalariga amal qilish, o'zining va muxolifining fikrlaridan xulosa chiqara olish, mantiqiy ziddiyatlarni aniqlash va bartaraf etish, asoslar to'g'ri bo'lsa, isbotlashning ham to'g'riligini e'tirof etish va x.k.
- bir bahs doirasida bahslashish usullarini aralashtirib yubormaslik.

Argumentlashning mantiqiy asoslarini bilish va bahs yuritish qoidalariga amal qilish tafakkur madaniyatini yuqori darajaga ko'tarish imkonini beradi.

2.3. Formal mantiq to'g'ri tafakkur shakllari va qonunlarini o'rganuvchi fan sifatida

Formal mantiq to'g'ri tafakkur shakllari va qonunlarini o'rganuvchi fan sifatida. Mantiq keng ma'noda olamdagi qonuniy, zaruriy bog'lanish va aloqalar, tartib va izchillik, tafakkurimizning ichki aloqadorligi, tadrijiy rivojlanishi, turli fikrlar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishlarni ifodalaydi. Tafakkur voqelikni umumlashtirib va mavhumlashtirib, muayyan mantiqiy shakllarda, ya'ni tushuncha, hukm va hulosa chiqarish hamda ular o'rtasidagi aloqalar shaklida aks ettirib, ma'lum mantiqiy qonun – qoidalarni vujudga keltiradiki, to'g'ri, aniq, izchil, ziddiyatlardan holi fikrlash ana shu qonun – qoidalariga amal qilishni taqozo etadi. Bu qonun-qoidalar amaliyotda vujudga

kelgan bilimlarni isbotlashga yoki rad etishga, ularning to'g'riligi yoki xatoligini tasdiqlashga yoki inkor etishga xizmat qiladi.

Tafakkurni mantiq fanidan tashqari falsafa, fiziologiya, psixologiya, dialektika, kibernetika fanlari ham o'z predmeti nuqtai nazaridan o'rganadi. Grammatika mantiq faniga yaqin. Tushuncha va hukmlarning ifodalanish strukturasini aniqlashda grammatikaning roli katta. Biroq yuqorida tilga olingan fanlarning har biri tafakkurga o'z nuqtai nazaridan yondoshadi, uning turli qirralarini ochib beradi. Hozirgi kunda mantiq ilmining o'zining ham turli yo'nalishlari, tarmoqlari mavjud, ular orasida inson tafakkurini eng oddiy qonun – qoidalar bilan qurollantiradigan, uni to'g'ri fikrlashning tamoyillari bilan tanishtiradigan muhim tarmog'i formal mantiq bo'lib, u tarixiy kelib chiqishini e'tiborga olgan holda an'anaviy mantiq, ommaviyligi nuqtai nazaridan esa, umumiy mantiq deb ham yuritiladi.

Mantiq fani inson tafakkurining eng umumiy shakllari, qonunlari va fikrlash usullarini o'rganadi. Mantiq fani tafakkurni rivojlantiradi, insonda umumiy tushunchalar, kategoriyalar bilan ish ko'rish ko'nikmalarini hosil qiladi. Bu esa, bugungi fan texnika rivoji jadallashgan sharoitda ilmiy tadqiqotlar olib borish hamda ilmiy – nazariy ma'lumotlarni samarali tahlil qilishda muhim rol o'ynaydi.

Formal va dialektik mantiq fanlari. Falsafiy adabiyotlarda dialektik mantiq bilan formal mantiq mavjudligi ta'kidlanadi. Bularning birinchisi tafakkur shakllarini ularning rivojlanishida olib qarasa, ikkinchisi ularni shakllangan fikrlar sifatida o'rganadi. Shuningdek, dialektik mantiq tafakkurni uning mazmuni va shakli birligida olib o'rgansa, formal mantiq fikrning shaklini uning konkret mazmunidan chetlashgan hamda nisbatan mustaqil holda olib tadqiq etadi. Shuning uchun dialektik mantiq fikrlarimizning taraqqiyoti, rivojlanishini, formal mantiq esa nisbiy turg'unligini aks ettiradi. Dialektika fikrlashning formal mantiq qonun – qoidalariga amal qilishni taqazo etadi. Dialektika ham, formal mantiq ham hamma vaqt falsafa tarkibida rivojlanib kelgan.

Dialektika esa rivojlanish jarayonida aynanlik, tafovutlar va qarama – qarshiliklar darajasiga ko'tariladi, nozidlik taraqqiyot manbai bo'lmay, balki ular o'rtasidagi qarama – qarshilik taraqqiyotni ta'minlaydi, deb ko'rsatadi. Formal mantiq va dialektik mantiq bir – biriga muqobil metodlarga asoslanadi. Ular mustaqil ta'limot hisoblanadi. Dialektik mantiq falsafiy metod sifatida, falsafaning muhim tarkibiy qismi sifatida mavjud bo'lsa, formal mantiq mustaqil fan sifatida shakllangan ta'limotdir.

3-mavzu: Argumentlash va qadriyatlar (2 soat).

Reja:

3.1 Qadriyatlar nuqtai nazarning asosi sifatida. Baholash va baholovchi mulohazalar.

3.2. Ahloqiy qadriyatlar va ularni argumentlashning o'ziga xosligi.

3.3. Diniy qadriyatlar. Diniy qadriyatlarni argumentlash.

3.4. Axloqiy va diniy qadriyatlarni argumentlashda savol-javob texnikasi.

Mavzuning tayanch tushunchalari: *tasvirlovchi mulohaza, baholovchi mulohaza, normativ mulohaza, qadriyat, axloqiy qadriyat, diniy qadriyat, savol, javob, o'rinli savol, o'rinsiz savol, ijobiy va salbiy savollar, qarz javob.*

Qadriyatlar nuqtai nazarni tashkil etuvchi element sifatida baxs-munozarada ikki xil rol o'ynaydi. Birinchidan, qadriyatlar har qanday nuqtai nazarning asosini tashkil etadi. Agar baxs mavzusi bevosita qadriyatlar bilan bog'liq bo'lmasa ham, ular nuqtai-nazarning bazisi sifatida u yoki bu holatning qabul qilinishi yoki rad etilishida hal qiluvchi ta'sirga ega. Ikkinchidan, baxs-munozarada shunday holatlar borki, ular bevosta qadriyatlar bilan bog'liq bo'lib, tezisni ifodalashda va argumentlarni tanlashda ishtirok etadi. Bu holatlarni batafsil ko'rib chiqamiz.

Qadriyatlar bahs asosi sifatida. Bu holatda opponentning nuqtai nazari qanday qadriyatlarga asoslanishini aniqlash masalasi juda muhimdir. Chunki, qadriyatlar ishonch kabi opponentning tezis va argumentlarni qanday talqin qilishiga ta'sir ko'rsatadi. Argumentlovchi nutq ishonchli bo'lishi uchun proponent nuqtai nazaridan yaxshi argumentlarni tanlashning o'zigina yetarli emas. Baxs-munozara jarayonida qo'llaniladigan argumentlar opponentning qadriyatlar tizimiga mos kelsa, ishonchli hisoblanadi. Aks holda, eng kuchli argumentlar ham opponentga ta'sir ko'rsatmaydi. YA'ni, opponent ularni eshitmaydi yoki noto'g'ri talqin qiladi. Baxs jarayonida aytilgan u yoki bu holatlar baxslashuvchilar tomonidan har xil qabul qilinishi mumkin. Psixologlar bu holatga e'tibor berib, uni quyidagi prinsip sifatida ko'rsatadilar: adresat uchun axborotning ahamiyatlilik darajasi shu axborotni adresat tomonidan qanday talqin qilinishiga bog'liq. Boshqacha aytganda siz axborotga kommunikatsiya jarayonida qanday ma'no yuklashingizdan qat'iy nazar, habaringizning oxirgi mazmunini adresatning o'zi belgilaydi. Shuning uchun ham reklama va marketing kommunikatsiyalarida berilayotgan axborot auditoriya tomonidan qanday qabul qilinishiga katta e'tibor beriladi. Bir axborot turli auditoriya tomonidan turlicha talqin qilinishi mumkin. Qadriyatlar to'g'risidagi baxsda fikr-mulohazalarning kelishmovchiligi quyidagi holatlar bilan bog'liq bo'ladi. Biron-bir obyekt yoki hodisaning turlicha baholanishi, qadriyatlar tizimidagi va qadriyatlar iyerarxiyasidagi farqlar bilan izohlanadi. Shunday qilib, qadriyatlar bilan bog'liq baxs-munozaralarda

quyidagi amaliy vazifalarni bajarish talab qilinadi: birinchisi – opponentning nuqtai nazari asosida yotuvchi qadriyatlarni aniqlash va bilish; ikkinchisi – opponentning qadriyatlar strukturasi bilish orqali uni ishontirish va qo‘yilgan maqsadga erishish uchun undan foydalanish; shuningdek, qadriyatlar bilan bog‘liq yana bir taktik usul mavjud bo‘lib, unga ko‘ra opponentning tezisi qadriyatlarga bog‘liq bo‘lmaydi. Lekin chuqurroq darajada bu aloqadorlik mavjud bo‘lib, sezilib turadi. Bunday holatda tanqid qiluvchi tomon e‘tiborini opponent keltirgan argumentlarni rad etishga qaratmasdan, ularni qadriyatlar tomonga yo‘naltirishi lozim. Bunday holatda tezisni almashtirish xatosi yuz bermaydi. Chunki, tanqid tezisning qadriyatli tomoniga qaratilgan bo‘ladi. Albatta, yuqoridagi vazifalarni xal qilish uchun qadriyat tushunchasining mazmuni va ma‘nosini bilib olish va uning boshqa tushunchalar bilan aloqadorligini o‘rganish zaur.

Qadriyatlar masalasi aksialogiya fanining o‘rganish obyekti bo‘lib, baholash va qadriyatlarning falsafiy nazariyasi hisoblanadi. Ko‘plab yevropa tillarida qadriyat termini kamida ikkita ma‘noga ega. Birinchidan – u qandaydir ijobiy qiymatli, moddiy narsani ifodalaydi. Ikkinchidan – bu so‘z keng ma‘noda qo‘llaniladi. U avvalo, obyekt yoki predmet ma‘nosida qo‘llaniladi. Ikkinchidan, insonning maqsadga muvofiq faoliyatida vujudga keladigan holatlarni ifodalaydi. Shu ma‘noda qadriyat ijobiy mazmunga ega bo‘ladi. Aytish mumkinki, qadriyat – bu subyektning biron-bir ehtiyojini qondiruvchi obyektga xos xususiyatni ifodalaydigan munosabatning xarakteristikasidir. Qadriyatlar baholash bilan bog‘liqdir, shuningdek, baholash normalar bilan bog‘liqdir. Ularni birlashtirib turuvchi narsa aynan baholash hisoblanadi. Baholash baxs-munozarada keng qo‘llaniladi va u modal so‘zlar orqali ifodalanadi. Bunda tezis va argumentlarga bo‘lgan munosabat yaxshi-yomon, ruxsat berilgan, zaruriy, shart, ta‘qiqlangan, man etilgan tushunchalarni qo‘llash orqali ifodalaniladi.

Qadriyatlar va baholash.

Nuqtai nazar ko‘pincha baholovchi mulohazalar bilan bayon qilinadi. Ular deskriptiv, ya‘ni tasvirlovchi mulohazalardan farq qiladi. Shu bois ham argumentlash jarayonida ularni qo‘llash usullarini tadqiq qilish nuqtai nazarlar to‘qnashuvi bilan bog‘liq xolatlarning mohiyatini tushunishga imkon yaratadi. Bilamizki baholar chin yoki yolg‘on bo‘lmaydi. Agar auditoriyani biron bir tasvirlovchi mulohazaning maqbulligiga ishontirmoqchi bo‘lsak, avvalo bu mulohazaning chin ekanligini yoki xech bo‘lmaganda haqiqatga yaqin ekanligini namoyon etamiz. Lekin baholovchi mulohazalarning maqbulligiga auditoriyani ishontirish uchun bu usulni qo‘llab bo‘lmaydi. Buning bir qancha sabablari bor. O‘z maqolamizda bu sabablarni taxlil qilib ko‘ramiz.

Eng umumiy ma‘noda baho fikrning voqelikka qadriyatli munosabatining tildagi ifodalanishidir. Tasvirlash esa fikr va voqelik o‘rtasidagi chinlik munosabatini ifodalaydi. Tasvirlovchi mulohazaning ta‘rifida haqiqat – chinlik markaziy tushuncha

bo'lsa, baholovchi mulohazani ta'riflashda qadriyat tushunchasi muhim rol o'ynaydi. Qadriyat baholanuvchi obyekt qanday bo'lishi kerakligi haqida subyektning fikri bilan obyektning o'zi o'rtasidagi munosabat orqali ifodalanadi. Agar obyekt unga qo'yiladigan talablarga mos bo'lsa, ya'ni qanday bo'lishi kerak bo'lsa, shunday bo'lsa "yaxshi" (ijobiy qimmatga ega) deb qabul qilinadi. Talabga javob bermaydigan obyekt "yomon" (salbiy qimmatga ega) deb baholanadi. Agar obyekt yaxshi ham, yomon ham bo'lmasa, unda u befarq yoki neytral qimmatli deb, qabul qilinadi. Qadriyat (sennost) obyektning u haqdagi tasavvurga moslik munosabati sifatida, tasavvurning obyektga moslik munosabatini ifodalovchi haqiqatga qarama-qarshidir. Tasavvur (fikir) va obyekt solishtirilganda birinchi munosabatda obyekt asosiy bo'lsa, ikkinchi munosabatda tasavvur (fikir) birinchi o'rinda bo'ladi. Agar tasvirlovchi mulohaza o'zining obyektiga mos bo'lmasa, unda mulohazani o'zgartirish kerak bo'ladi, obyektning emas. Baholovchi mulohaza bilan obyekt o'zaro farq qilsa, unda obyekt o'zgarishi kerak bo'ladi. Yuqoridagi fikrlarni quyidagi misol yordamida oydinlashtiramiz. Uy bilan uning planini solishtiradigan bo'lsak, plan uyga mos bo'lsa, unda plan to'g'ri chizilgan (chin) bo'ladi. Agar plan asosida uy quradigan bo'lsak va uy planga mos bo'lmasa, unda uy "noto'g'ri qurilgan" deb, salbiy baholanadi yoki aksincha. Birinchi xolatda fikr tasvirlovchi mulohaza ko'rinishida bayon qilinsa, ikkinchi xolatda baholovchi mulohaza ko'rinishida ifodalanadi. Ma'lum bo'ladiki, haqiqat va qimmat o'rtasida muayyan asimmetriya mavjud. Birinchidan fikrning chinligi hamma vaqt ham qayd qilinmaydi. Biz "ikki karra ikki to'rt bo'ladi" deymiz, lekin bu fikrning chinligini alohida ta'kidlamaymiz.

Axloqiy prinsiplar baholash mezonlari va argument sifatida.

Antropotsentrik nazariyaga ko'ra inson tabiat va jamiyatning asosiy figurasi bo'lib, u jamiyatda yuz berayotgan voqea-hodisalar markazida turadi. U obyektiv olamdagi o'z hayoti va faoliyatiga aloqador bo'lgan voqea-hodisalar, harakatlardan ta'sirlanadi va o'z navbatida ularga munosabat bildiradi. Bu munosabat turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Uning hayotiy tajribalari asosida chiqargan xulosalari, asosli, teran mushohadalari falsafiy bahoni, ijtimoiy hayotdagi turli holatlarga o'z tafakkuri mezonlariga tayanib munosabat bildirishi mantiqiy bahoni yuzaga keltiradi. So'zlovchining munosabat bildirishda jamiyatning axloqiy qoidalariga amal qilishi etik bahoni, o'z sezgilari, didiga tayanishi estetik bahoni, aqliy va his-tuyg'ularga asoslanishi esa psixologik bahoning shakllanishi uchun asos bo'ladi. Baholash qanday ko'rinishda bo'lmasin, faqat lisoniy birliklar vositasidagina ifodalanadi. Boshqacha aytganda, baholashning turli ko'rinishlarini o'zaro tutashtirib turuvchi chorraha markazida insonning nutqiy faoliyati turadi. Shunga ko'ra baholash hodisasi lisoniy kategoriya sifatida kognitiv tilshunoslikning asosiy tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi.

Kognitiv jarayonda insonning turli voqea-hodisa, narsa va predmetlardan zavqlanishi, ichki kechinmalari o‘zaro muloqotda tildagi mavjud baholovchi birliklar vositasida yuzaga chiqadi. Diskursda baho yakka shaxsning hayotiy tajribalari, baholanuvchi obyektga qaysi nuqtai nazardan yondashuvi va munosabat bildirishi, tajribasi, ma’lumoti, kasbi, yashash tarzi, iste’dodi kabilar bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Inson o‘z hayoti, faoliyati jarayonida o‘zini o‘rab turgan obyektiv borliq bilan tinimsiz munosabatda bo‘ladi. U predmetlar, hodisalar, turli vaziyatlarni, boshqa subyektlar xatti-harakatlarini, shuningdek, o‘z imkoniyatlarini, harakatlari natijalarini baholab boradi. Mazkur holat bahoning subyektning subyektga bo‘lgan modal - volyuntativ, boshqa predmet va hodisalarga bo‘lgan subyektiv, emotiv munosabatining ifodalanishida muhim ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. «Ma’lumki, nutq kommunikativ vazifa bilan bir qatorda emotiv vazifani ham bajaradi, ya’ni u inson his-tuyg‘ularining ifodasi bo‘lish bilan birga, so‘zlovchi psixikasi va ongiga ta’sir o‘tkazuvchi vosita hamdir» .

Subyekt va obyekt o‘rtasidagi munosabat ifodalanishida baholash xarakteri muhim o‘rin egallaydi. U baholanayotgan obyektning subyekt uchun ijobiy yoki salbiy ahamiyatga egaligiga hamda subyektning obyektga nisbatan talab va ehtiyojiga qarab belgilanadi. Subyektning obyektga nisbatan turli munosabat bildirishga undaydigan qarash va dalilillari baholash asosi hisoblanadi. Baholash asosi muqim emas, chunki jamiyat taraqqiy qilar ekan, kishilarning narsa va predmetlar, voqea -hodisalarga munosabati ham shunga mos holda o‘zgarib turadi. Shunga bog‘liq holda jamiyat tomonidan belgilab qo‘yilgan meyorlar, baho mezonlari, qat’iylashgan tasavvurlar ham ma’lum bir o‘zgarishlarga uchraydi. Bir davr uchun maqbul ko‘rilgan o‘lchov va mezonlar boshqa davrda qabul qilinmasligi, talab va ehtiyojlarga mos kelmasligi baholashning o‘zgaruvchan tabiatini belgilaydi. Baholashning turlicha tasniflanishida yuqorida qayd etilgan baholash qarashlarga tayanib ish ko‘rilganligi bejiz emas.

Ijobiy va salbiy baho o‘zaro farq qiladi. Ijobiy baholashda baholash obyektiga xos xususiyatlar haqida ma’lumot berilganda ma’qullash semasi sezilib turadi. Bunda ifodalanayotgan fikr subyektning baholash uchun asos bo‘lgan faktlarga, aytilgan propozitsiya muhimligiga ishonchini o‘zida aks ettiradi. Salbiy baholashda esa uning aksi kuzatiladi. Bunda ma’qullamaslik, norozilik, xatolikka ishora semasi sezilib turadi. Baho tushunchasi diskursning asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi. Baholovchi diskursni tadqiq etish tilning birgina lisoniy xususiyatlarini emas, balki aloqani ta’minlashdagi xarakterli boshqa tomonlarini ham aniqlashga yordam beradi.

Baholash xarakteridagi diskursni uch yo‘nalishda tadqiq qilish mumkin:

- 1) kommunikativ nuqtai nazardan;
- 2) ijtimoiy shartlangan vaziyatlardagi o‘zaro ta’sir sifatida;
- 3) lisoniy birliklardan foydalanish usuliga qarab o‘rganish.

Bu esa insonning o'y-kechinmalari, orzu-umidlarini baholovchi til birliklarining ta'siri va bu vositalardan qanday maqsadda foydalanish bo'yicha muayyan xulosalarga kelish imkonini beradi.

Tilshunoslikda diskurs bo'yicha bildirilgan fikrlarni umumiy bir maxrajga keltirilsa, quyidagi holat namoyon bo'ladi. Ayrim tadqiqotlarda qayd etilishicha, diskursda so'zlovchi baholash makrostrategiyalariga ega bo'lishi kerak, Ulardan eng asosiylaridan biri adresatga ruhiy ta'sir etish hisoblanadi. Tadqiqotchilar uni baholash vaziyatlariga qarab talqin qiladilar. Bir guruh olimlar esa shunga asosan emotsional baholovchi diskurs tushunchasini muomalaga kiritadilar. Diskurslar aksiologik yoki emotsionallik jihatidan ta'sirchan, hissiy bo'yoqdor so'z ma'nolarining ko'p vazifaviyligini ta'minlovchi xarakterga egaligi, baholarning ijobiy yoki salbiylik semasi nuqtai nazaridan oppozitsiya hosil qilishi hamda salbiy baholovchi birliklar ko'pligi bilan xarakterlanadi.

Baholash diskursi haqida gapirilganda, nutqiy vaziyat, baholovchi birliklarning o'ziga xos intensiyalari, baholashga xizmat qiluvchi dalillardan munosabat bildirishda maqsadli foydalanish masalasiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Individuallik baholovchi diskursning eng muhim xususiyatlaridan biri bo'lib, u o'zaro muloqotda so'zlovchining turli maqsadli harakatlarida namoyon bo'ladi. Diskurs tahlili baho konseptining pragmatik qatlamlarini tadqiq qilishda samarali usul hisoblanadi. Inson o'zini o'rab turgan obyektiv borliq, tabiat va jamiyatga xos qonuniyatlarni, voqea-hodisalarni sezgilari yordamida idrok qiladi, o'zining tasavvurlari va aqliy mushohadalariga ko'ra xulosalarini, his-tuyg'ularini mavjud lisoniy birliklar vositasida ochiq yoki yashirin tarzda ifodalaydi.

Nutq o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra «so'zlovchining til vositalaridan foydalanish jarayoni va shunday jarayon natijasida yuzaga keladigan hodisa» [6] hisoblanadi. Ko'rinadiki, nutq ongli maqsad, his-tuyg'u munosabatni ifodalovchi murakkab jarayondir. Baho konseptining pragmatik qatlamlarini tahlil qilishda interpretativ xususiyatga egaligi va matnni tushunishga yo'naltirilganligiga ko'ra diskurs-tahlil usullaridan foydalanish ancha qulaylik tug'diradi.

Notiq axloqiy sifatlarining argumentlash jarayoniga ta'siri.

Kommunikativ maqsad pragmatik tahlilning asosiy tarkibiy qismidir. Maqsadning samarali yoki samarasiz natijasi - so'zlovchining nutqiy aktlardan, shuningdek, tilning ekspressiv-stilistik va obrazli imkoniyatlaridan foydalanish layoqati hamda noverbal yordamchi vositalarni tanlash mahorati bilan bog'liq.

Kommunikativ maqsadning amalga oshishida nutqiy vaziyat muhim ahamiyatga ega. Kommunikativ maqsadga erishish uchun so'zlovchi o'z jumlasini shunday tuzishi lozimki, u uchun eng muhim bo'lgan xabarni ta'kidlash birinchi navbatda turishi lozim. Shunga ko'ra so'zlovchi hamsuhbatida kutilgan reaksiyani qo'zg'atadi, ya'ni unga ta'sir

o'tkazadi.

Baholash kategoriyasiga oid so'zlarning kommunikativ vazifalaridan biri - ularning ta'sir etishga funksional xoslanganligi bilan belgilanadi. Baholovchi lisoniy birliklarning murakkab tabiati muloqot nazariyasiga pragmatikaning eng dolzarb masalalaridan biri sifatida qarashni talab qiladi. Mavjud aloqa jarayonini modellash tirish hamisha pragmatik yo'nalish bilan bog'lanadi. Tilni doimo taraqqiyotda bo'lgan tizim sifatida o'rganish nutqiy faoliyatning so'zlovchi maqsadi, perlokutiv samara, muloqot ishtirokchilari orasidagi o'zaro munosabat kabi bir qator pragmatik o'lchovlariga bog'liq. Ushbu bog'liqlikni adresant va adresat, so'zlovchi va tinglovchi, nutqiy vaziyat va matnning o'zaro munosabatlarini aks ettiradigan holatlarda sezish mumkin. Yuqoridagi fikrlardan ham ma'lum bo'ladiki, til aloqa jarayonida ma'lum bir maqsadga xizmat qiladi. «Til o'z- o'zicha emas, balki konkret fikr, aniq nutqiy imkoniyatning individual faoliyat bilan birikuvda mavjuddir. Faqat fikr-jumla orqali til muloqot bilan birikadi, uning jonli kuchlaridan bahramand bo'lib, reallikka aylanadi. So'zlashuv muloqoti shart-sharoitlari, shakllari, differensiatsiya usullari davrning ijtimoiy — iqtisodiy shartlari bilan belgilanadi».

Muayyan nutqiy vaziyatda so'zlovchi ma'lum bir kommunikativ maqsadni ko'zlab, hamsuhbatiga to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita ta'sir o'tkazadi. Kommunikativ maqsad, shuningdek, so'zlovchining subyektiv munosabati, aloqaning ta'minlanishi, nutqiy vaziyatning o'zi ham lisoniy vositalarning tanlanishiga, muloqot mavzusi va shakliga doimo ta'sir qiladi. Boshqacha aytganda, so'zlovchi ko'zlangan natijaga erishish uchun qat'iy harakat usullariga rioya qilishi lozim. Shunda kommunikativ maqsadga ko'ra tanlangan lisoniy birliklar muhim ahamiyat kasb etadi Xulosa qilib aytganda, so'zlovchi kommunikativ maqsadining amalga oshishi uchun nutqiy strategiyani tuzish va taktikani qo'llashda, so'zlovchi fikrlarining ta'sirchanligini oshirishda baholovchi so'zlar muhim pragmatik vosita hisoblanadi.

Kommunikatsiya jarayoni subyektlar o'rtasidagi verbal, noverbal shaklda axborot almashinuvidan iborat. Har qanday kommunikativ faoliyat avvalo salomlashish va tanishishdan (agar muloqot ishtirokchilari bir-birini tanimasa) boshlanadi. Bu kommunikativ muloqotning eng muhim shartidir. Xalqimizda bu xolat o'ziga xos savol-javob ko'rinishida amalga oshadi. Buning dalili sifatida Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanidan olingan quyidagi parchani taxlil qilib ko'ramiz:

"Otabek o'zi bilan ko'rishgan mundaki ikki yot kishini tanimaganliqdan bir-ikki qayta ularni ko'z ostidan kechirdi. Buni payqag'an Ziyo shohichi Otabekka tanitdi:

— Amakilaringizni siz tanimag'andirsiz albatta, — dedi. — Bu kishi otangizning yaqin do'stalaridan Mirzakarim qutidor. Bu zot Andijon savdog'arlaridan Akram hoji.

Otabek qaytadan Mirzakarim qutidorni ko'zdan kechirdi.

— Ota qadrdonlari bilan tanishdirg'aningiz uchun rahmat, amak, — dedi va Akram hoji

bilan Mirzakarim akaga tavozu'landi. — Otam sizlardek yaqin do'stlariga salom aytishni menga amonat topshirg'an edilar.

— Rahmat, sog' bo'lsinlar.1”.

Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, savol-javob muloqot qiluvchilarning bir-birini tanishlari, yaxshi munosabatlarni o'rnatishlarining (shuningdek munosabatlar yomonlashuvining ham) muhim omilidir. Savol-javobni tashkil qilish bilan bog'liq masalalar mantiq ilmida o'rganiladi.

Savol va javob – odamlarning, anglash va muloqot subyektlarining aqliy-nutqiy faoliyatining alohida yo'nalishini belgilovchi ikkita o'zaro bog'liq atamalar bo'lib, ular obyektiv dunyo haqidagi aniq, to'liq bilimlarni (ma'lumot) olish va yangi bilimlarni (yangi ma'lumotlarni) izlashga xizmat qiladi. Subyekt x o'zining anglashga oid va muloqot qilish faoliyati jarayonida turli savollar qo'yadi, va ularga boshqa subyektlardan turli ko'rinishdagi javoblar oladi yoki ularga o'zi javob beradi.

Savol – bu subyekt x o'ziga ma'lum obyektni anglash yoki o'ziga ma'lum bo'lgan bilimlarni to'ldirish (yangi ma'lumot olish), olingan bilimlarni haqiqiylikini aniqlashni xohlaganda fikrlarni izhor qilish shaklidir. Ifodalashning tilga oid shakli sifatida savol so'roq gapdan iborat va uning tuzilmasiga quyidagi savol so'zlar kiradi - /”yoki?”/, /”Nima?”/, /”Qachon?”/, /”Qayerda?”/, /”Nima uchun?”/. Subyekt x bu savollarni bergan holda o'ziga ma'lum bo'lgan bilimlarni to'ldirish, ularning rost yoki yolg'onligini aniqlashga intiladi. Savollarning mantiqiy xususiyatlari quyidagi tushunchalar yordamida belgilanadi /”to'g'ri shakllantirilgan savol”/, /”noto'g'ri shakllantirilgan savol”/.

Subyekt x tomonidan shakllantirilgan savol javob olishni talab etadi. Javobning mantiqiy xususiyati quyidagi tushunchalarda ifodalanadi: /”javob rostmi /”yoki”/ yolg'onmi”/.

Javob – bu savol natijasida vujudga kelgan mulohazadir. Shunday qilib, savol va javoblar o'zaro uzluksiz bog'langan bo'ladi.

Savol turlari

Obyektiv dunyoni anglash jarayonining zamonaviy bosqichida savollarning quyidagi turlari ajratib ko'rsatiladi:

- ✓ aniqlovchi va to'ldiruvchi;
- ✓ oddiy va murakkab;
- ✓ muammoli;
- ✓ ma'lumot olishga qaratilgan;
- ✓ -ochiq va yopiq;
- ✓ -o'rinli va o'rinsiz.

Ushbu savollarning o'ziga xos xususiyatlarini ta'riflab chiqamiz:

Aniqllovchi savollar (yoki – savol) muayyan anglash obyektiga (uning mavjudligiga, unga tegishli bo'lgan xususiyatlariga) tegishli bilim (ma'lumot)larni aniqlashtirishni talab etadi. Masalan: "Aslida ham gazeta birinchi marotaba Y.Sezar davrida Rimda vujudga kelganmi?"/"O'zga sayyoraliklar mavjudmi?"/"Marsda hayot bormi-yo'qmi?"/. Aniqllovchi savolga ko'plab javoblarning faqatgina ikki ko'rinishi mavjud bo'ladi - /"ha"/ yoki /"yo'q"/.

to'ldiruvchi savollar (/nima – savol/) javobda o'rganilayotgan predmet bo'yicha qo'shimcha bilim (ma'lumot)larni talab etadi: /"Nima tezroq o'zgaradi? Xuquq tizimimi yoki qonunchilik tizimimi?"/; /"/"Talabaga yaxshi o'qishi uchun nima zarur? Biroq ezgu ishlarni boshlash uchun nima zarur?"/. To'ldiruvchi savollar kontekstga bog'liq ravishda ko'plab javoblarni talab etadi.

oddiy savol – tuzilmasiga faqatgina bitta savol kiradigan savol (so'roq gap): /"Birinchi kompyuter qachon yaratilgan?"/

murakkab savol – uning tezilmasiga ikki va undan ortiq savollar kiradi (so'roq gaplar). U konyunksiyaning yoki dizyunksiya mantiqiy shakliga ega (A yoki V).

muammoli savol – mazmunida muayyan muammoni ifodalovchi so'roq gap; anglashga oid jarayonning muayyan bosqichida bir turli javob berish mumkin bo'lmagan savol - /"ha"/ yoki /"yo'q"/. /"Fizika va kimyo qonunlari yordamida inson hayotining ma'naviy ifodalarini izohlash imkoni mavjudmi?"/Alohida sharlardan boshqa shar ham mavjudmi, yoki g'ishtdan qurilgan uylardan boshqa uy bormi?"/ (Umumiy va yakka muammosi Arastu tomonidan ifodalangan), /"Robotlar kelajakda odamlar ustida hukmronlik qiladimi?"/, /"Yerdan tashqarida ongi hayot mavjudmi?"/.

Ma'lum hodisa va jarayonlar, harakat va voqealarning mavjudligi sabablari haqidagi savol (/nima uchun – savol/) – so'roq gaplarning muayyan obyektlarni anglash jarayonida ularning mavjud bo'lishi sabablarini aniqlash va izohlashga harakat qilingan alohida ko'rinishi (/Yerdagi iqlim nima sababdan o'zgaradi?"/, /"Sen nima uchun o'qishni xohlamaysan?"/, /"Nima uchun siyosatchilar hokimiyatga intiladilar?"/).

Axborotga oid talablar – x shaxs muayyan predmet haqidagi aniq ma'lumotga ega bo'lishni istaganda shakllantiruvchi so'roq gap: /"Lvov – Kiyev poyezdi qaysi platformadan yuradi?"/.

Aniq va tushunarli javoblarni talab etuvchi mantiqan aniq va tushunarli savollardan ritorik, provokatsion (ig'voga oid), safsatabozlikka oid (sofizmgga oid) savollar.

Ritorik savollar rostlik yoki yolg'onlik ahamiyatga ega bo'lmagan javobni talab etadi, chunki savolning o'zida aniq javob mavjud bo'ladi. Masalan: /"Kim uzoq yashashni istamaydi?"/, /"Kim sog' bo'lishni xohlamaydi?"/.

Provokatsion- chalg'ituvchi savol uning asosida /"ha"/ yoki /"yo'q"/ savoldan

qat'iy nazar, savolda ifodalanayotgan savolda unga tegishli bo'lgan xususiyat tan olinadigan yashirin ma'lumotni qamrab oladi: /"Ha sen yolg'onchimisan?"/"Seni o'g'ri deyishyapti?/.

Safsatabozlikka oid savollar abstrakt noaniq atamalarni qo'llashdagi atayin qilingan mantiqiy xato, atamalar bilan amallar bajarish asosida shakllantirilgan, ko'plab ma'nolarga ega bo'lgan provokatsion tarzda va boshqa intellektual harakatlari asosida qurilgan va bu kabi savolga javob sofist eshitishni istagan savoldir: /"Sen hozir parda ortida turgan odamni taniysanmi? – Yo'q – Parda ortida sening otang Itak turibdi, sen uni taniysan"/.

Mantiqiy tahlil savolning ifodalanishining to'g'riligi yoki noto'g'riligini aniqlaydi. To'g'ri savol mantiq qonunlarga muvofiq ravishda shakllantiriladi. U quyidagi talablarga javob berishi zarur:

- savollarning dastlabki asoslari haqiqiy bo'lishi zarur;
- so'roq gaplar aniq mazmun va predmatga oid ma'noga ega bo'lgan nomalarga ega bo'lishi lozim;
- so'roq gaplar so'roq gap shakllantirilayotgan tilning sintaksis talablariga muvofiq bo'lishi mumkin.

Noto'g'ri shakllantirilgan savollar yuqorida aytib o'tilgan talablarga javob bermaydi. Shakllantirilgan savolning to'g'ri yoki noto'g'riligini gnoseologik, semantik, evristik, mantiqiy kontekstlardan aniqlash mumkin.

Gnoseologik kontekstda shakllantirilgan savolning dastlabki asosi haqiqiy bo'lishi, ya'ni savol predmeti haqidagi haqiqiy bilim (ma'lumot)ni ifodalashi zarur. Masalan: "oq ayiqlar qayerda yashaydi?", - degan savol gnoseologik jihatdan to'g'ri bo'ladi, chunki oq ayiqlar haqiqatan ham mavjud va o'z yashash muhitiga ega. "Kentavrlar qayerda yashaydi?" savoli – gnoseologik noto'g'ri, chunki kentavrlar afsonalardagi maxluqlar sifatida mavjud bo'lmagan.

Semantik kontekstda so'roq gapdagi aniq ma'no va predmetga oid mazmunga ega bo'lgan yoki turli ma'nolarga ega bo'lgan nomlar aniqlanadi, buning natijasida shakllantirilgan savolning bir xil ma'noga egaligi yo'qoladi. Masalan: "Bugun psixologiya bo'yicha ma'ruza qaysi auditoriyada bo'ladi?" – to'g'ri, "Siz radikalmisiz?" degan savol semantik jihatdan noto'g'ri, chunki "radikal" atamasi turli ma'nolarga ega. Matematikda radikal – ildizni aniqlash jarayonini belgilab beruvchi alohida matematik belgi bo'lsa, siyosatda radikal atamasi – o'ta keskin yoki radikal siyosiy qarashlar va muayyan ijtimoiy-siyosiy muammolarni hal etish usullariga ega bo'lgan insonni bildiradi.

Evristik kontekstda shakllantirilgan savol mavjud bilim asosida uning dastlabki maqsadini tashkil etuvchi bilish jarayonida yangi bilim (yangi ma'lumot) qo'shish qo'shmasligi aniqlanadi. Shunday qilib, /"bitta qum zarrasi uyum hosil qiladimi?"/ –

evrestik jihatdan to'g'ri, chunki u yangi bilim taqdim qiladi.

Mantiqiy kontekstda shakllantirilgan savol mantiq qonunlariga muvofiqligi yoki muvofiq emasligi aniqlanadi. Agar savollar shakllantirilayotganda mantiq qonunlariga amal qilinmasa, u holda mantiqiy xatolar vujudga keladi. Jumladan: a) tuzilmasiga ko'ra murakkab bo'lgan savol mazmuniga ko'ra turli bo'lgan bir nechta savolni qamrab oladi, va ularga turli javoblar berilishini talab etadi. Ushbu xato /"bir savolda bir nechta savollarni aralashtirib yuborish/" (falla da plurium interrogationum) nomini oldi. Masalan, quyidagi savolda: /"Kim xuquq subyekti hisoblanadi va u g'ayriqonuniy harakatlarni amalga oshirishga qodirmi?"/, bu savolda ichki qarama-qarshilik nazarda tutilmoqda. Aytaylik /"Vijdonli firibgar mavjudmi?"/, /"Axmoq qachon aqlli bo'ladi?"/2, Agar A shaxs ham, V shaxs ham bu narsani o'g'irlamagan bo'lsa, ularning qay biri uni o'g'irlagan bo'lishi mumkin?"/.

Javobning mantiqiy ta'rifi

Javob – savol natijasida vujudga keladigan fikrning tildagi ifodasi ("Qo'ziqorinlar qanday ko'payadi? – Urug'dan")bo'lib, va u axborot talabiga javob beradi ("Toshkent – Samarqand poyezdi qaysi platformadan yuradi?").

Mantiqiy ta'rifga ko'ra savolga javob rostlik yoki yolg'onlik noaniqlik ma'nosiga ega bo'ladi. Masalan, quyidagi savol shakllantiriladi: "/Braziliya dunyoning qaysi qismida joylashgan?/, Janubiy Amerikadami?/" (va) javob: /" Braziliya Shimoliy Amerikada joylashgan"/.

Javob turlari:

Savollarning o'zgaruvchanligiga ko'ra javoblar tanlovga oid va tanlov imkoni bo'lmagan turlarga bo'linadi: /"Petr do'stlari bilan o'tirishdan so'ng uyiga qaytdimi?/ uyiga qaytdimi"/, /"Petr uyiga ketdi"/, quyidagi savol esa tanlovga o'rin qoldirmaydi /"Odamlar o'ladigan mavjudotmi?"/ Ha, odamlar o'ladigan mavjudot"/.

Qo'yilgan savolga javobda ma'lumot aniq yoki noaniq ifodalanganligiga qarab uni bevosita va bilvosita savolga ajratadilar. Bevosita javob aniq ma'lumotni ifodalaydi (/Don Kixot/" romani muallifi kim?/" - Servantes). Bilvosita savol javobi ikki xil ma'noda keltiriladi:

a) ikkilangan inkor qilish /"Don Kixot/" asarining muallifi Servantes emasligi noto'g'ri);

b) ikkinchi darajali javob so'rayotgan kishi o'z savoliga olmoqchi bo'lgan javobni taqdim qilmaydi (/Mantiq fanining asoschisi kim?/" - /Aflotunning shogirdi va Iskandar Zulqarnaynning ustoz bo'lgan Qadimgi Gretsiyalik faylasuf"/).

Savolga javob mukammal (to'liq) yoki qisman to'liq ma'lumotga ega ekanligidan kelib chiqqan holda uni to'liq yoki noto'liq javobga ajratiladi. To'liq javob shakllantirilgan savolga mukammal javob taqdim qiladi. Mantiq qonunlarining buzilishi sababli savollarga beriladigan javoblarda xatoliklar vujudga keladi:

a) savolning bevosita o'ziga berilmagan javob. Masalan, A talabani tanlash mumkin bo'lgan /"Boraman/" yoki /"Bormayman/" javobi talab etiladigan /"Sen bugun ma'ruzaga borasanmi?/" savoliga V talaba /"Men uyga ketaman/" javobini beradi. Javob aniq emas, chunki V talabani uyiga qachon – ma'ruza vaqtidami yoki ma'ruzadan so'ng ketishi aniq aytilmagan;

b) ichki qarama-qarshilikka ega bo'lgan javob. Masalan, /"Xotinni tinglash shartmi?/";

v) savolga javob o'ta keng yoki o'ta cheklangan. Masalan, /"Mantiq fanining o'rganish predmeti nima?/" degan savolga quyidagi javob o'ta cheklangan javob hisoblanadi: /"Mantiq fanining o'rganish predmeti tafakkur shakllari hisoblanadi/";

g) aniq va ravshan tarzda shakllantirilgan va aniq va lo'nda javobni talab etadigan savolga keng ko'lamli /"falsafiy/" javob qaytariladi, ya'ni javob beruvchi berilgan savol atrofida falsafiy fikrlar bildirib boshlaydi, turmushning turli sohalariga tarixiy sayohatlar uyushtiradi, savolga esa aniq javob berilmaydi.

Diskursning turli ko'rinishlarida (siyosiy, xuquqiy) bu kabi mantiqiy xato ko'pincha atayin sodir etiladi va diskurs ishtirokchilaridan biri savolga tegishli avob berishdan qochish maqsadida qo'llaydigan sofistlik usul sifatida izohlanadi.

Savol-javob namunalari:

Badiiy adabiyotda:

Maxtumdul:

Ul nimadir darvozasiz qal'adir?

Ul nimadir derazasiz binodir?

Turdi shoir:

Ul ko'ngildir, darvozasiz qal'adir,

Ul qabrdir, derazasiz binodir.

Maxabxarata" dan:

O'rmon devi:

-Chin ma'nodagi osoyishtalik deb nimani tushunsa bo'ladi?

Yudhishtira:

-Ko'ngil osoyishtaligini.

-Qanaqa kasal davosiz?

-Ochko'zlik.

Axborotni yig'ish va tekshirishning taktik usullari va xiyalari savol berishga asoslanadi. Savollarni chin yoki yolg'on deb tasniflash mumkin emas. Buning uchun ko'proq o'rinli-o'rinsiz, ma'noli-ma'nosiz, to'g'ri-noto'g'ri, to'liq-to'liqsiz kabi tasniflardan foydalaniladi.

Xar qanday savolda axborotni aniqlashga qaratilgan element mavjud bo'lib uni tekshirish, baholash va faollashtirish kerak bo'ladi. Savollarni bilib tanlash, tuzish va

muayyan tartibda berish orqali muammoni xal qilish uchun yordam beruvchi sharoitni tug'dirish va yechimini tezroq aniqlashga imkoniyat yaratiladi.

Mulozamat savollar – salomlashish va xol-axvolni so'rash.

Axborot olishga qaratilgan savollar:

1. Alternativ savol javobni tanlash doirasini toraytiradi

-Ba'zi alternativ savollarga javob berish qiyin.

2. Talab qiluvchi savollar

Savollarda shunday iboralar ko'llaniladiki ular savolga tasdiqlovchi oxang beradi v suhbatdosh faqat ijobiy javob berishga majbur bo'ladi:

- -Siz buni inkor etolmaysiz to'g'rimi?
- -Shubhasiz siz bu predmetni taniysiz?
- -Boshqa yo'lingiz yo'qligini bilasizmi?

Suxbatdosh "xa" deb javob berib passiv ximoyalanuvchi xolatga tushib qoladi natijada unga nisbatan isbotlash yukini ag'darish usulini qo'llash mumkin. Bunday savollarni o'ylab har bir so'zini tanlab intonatsiya bilan berish kerak. Aks xolda maqsadga erishib bo'lmaydi.

3. Takrorlanuvchi savollar

Xissiyotlar to'lib-toshganda qaytariluvchi savollar argument funksiyasini bajaradi va ximoya qiluvchi, oqlovchi taktikaga kiradi.

4. Qarshi savollar. Savolga to'g'ridan-to'g'ri javob berishni xohlamaslik va kerakli dalillarga ega bo'lmaslik oqibatida opponent suhbatdoshining axborotidagi zaif joyini aniqlashga harakat qiladi. Aniqlab, savol berishni boshlaydi va javoblarni o'z foydasiga o'girishga harakat qiladi.

5. Taqqoslovchi savollar – suhbatdoshni tuzoqqa tushirish uchun qo'llanadi. Bunday savollar suhbat mavzuini o'zgartirish, uni boshqa masalaga burib yuborish maqsadida ham beriladi.

Bunday savollarga javob berish mahoratni, topqirlikni talab qiladi.

6. Shartli savollar – Agar sen aytgan shartga ko'nsam, unda mening aytganimni qilasanmi?

7. Ritorik savollar – Kimning yaxshi yashagisi kelmaydi?

8. Proyektiv, mo'ljallovchi savollar – bunday savollar bir zanjirga bog'langan bo'lib, uning oxiri suhbatdoshga qorong'i, noma'lum bo'ladi. Bu makkorona berilgan savollardir. Bunday savollar so'rovchini ham, javob beruvchini ham noqulay xolatga solib qo'yishi mumkin.

9. Qarshi savol – tuzoq. Bu savolni qo'llash kontakti qisqartiradi. Oddiy beg'araz savoldan ham tuzoq yasash mumkin.

Savol muhokama qilinayotan yoki baholanayotgan axborotning ishonchligini aniqlash uchun nimanidir bilish, to'ldirish, tanlash va boshqa maqsadlarda beriladi. Savollar

vositasida sohaga oid muammoviy xolatlarni modellashtirish mumkin. Axborotni yig'ish va tekshirishning taktik usullari va hiylalari savol berishga asoslanadi.

Savollarni chin yoki yolg'on deb tasniflash mumkin emas. Buning uchun ko'proq o'rinli-o'rinsiz, ma'noli-ma'nosiz, to'g'ri-noto'g'ri, to'liq-to'liqsiz iboralar qo'llanadi. Har qanday savolda axborotni aniqlashga qaratilgan element mavjud bo'lib, uni tekshirish, baholash va faollashtirish kerak bo'ladi. Savollarni bilib tanlash, tuzish va muayyan tartibda berish orqali muammoni xal qilish uchun yordam beruvchi sharoitni tug'dirish va uning yechimini tezroq aniqlash imkoniyati yaratiladi.

1. Alternativ savol javobni tanlash doirasini toraytiradi

-Nima yaxshi 5000 dollarmi yoki 5ta qizmi?

-5ta qiz.

-Nima uchun?

-Qizlarim 8ta.

Ba'zi alternativ savollarga javob berish qiyin.

2. Majburlovchi savollar.

Savollarda shunday iboralar ko'llaniladiki ular savolga tasdiqlovchi oxang beradi v suxbatdosh faqat ijobiy javob berishga majbur bo'ladi:

-Siz buni inkor etolmaysiz to'g'rimi?

-Shubhasiz siz bu predmetni taniysiz?

-Boshqa yo'lingiz yo'qligini bilasizmi?

Suxbatdosh "ha" deb javob berib passiv ximoyalanuvchi xolatga tushib qoladi natijada unga nisbatan isbotlash yukini ag'darish usulini qo'llash mumkin. Bunday savollarni o'ylab har bir so'zini tanlab intonatsiya bilan berish kerak. Aks xolda maqsadga erishib bo'lmaydi.

Departament direktori vafotidan so'ng bir xizmatchi premyer-ministr U.Churchilga savol beradi:

-vafot etgan odamning o'rnini egallashim mumkinmi?

-bu masalada qabriston direktoriga murojaat qiling.

3 Takrorlanuvchi savollar

Xissiyotlar to'lib-toshganda qaytariluvchi savollar argument funksiyasini bajaradi va ximoya qiluvchi, oqlovchi taktikaga kiradi.

-Man aybdormanmi? Man aybdormanmi? Qani gapir!

4. Qarshi savollar – Agar mening otam sening otangni o'limida aybdor bo'lsa, unda mening otamning o'limiga kim aybdor?

Savol va javob tushunish va tushuntirish bilan bog'liq. Inson nimanidir tushunish uchun savol beradi. Javobda esa noaniq xolat tushuntirib beriladi. Tushuntirish argumentlash bilan bog'liq. Tushunish bu voqea va hodisalarning, nutqning, xatti-harakatlarning ma'nolar olamiga kirib borish demakdir. Inson ko'rgan, his qilgan

narsalarining ma'nosini bilmasa, uni nima ekanligini ham tushunmaydi. Tushunish tarixiy cheklangan va madaniy xolat, urf-odatlar bilan avvaldan belgilangandir.

Muloqotda tushunish uchun savol beriladi. Savol beruvchi o'zi uchun noaniq bo'lgan xolatni oydinlashtirish uchun harakat qiladi. Savol beruvchi uchun noaniq xolatning vujudga kelishiga sabab, mavjud hodisaning uning tushunchalar olamiga mos kelmaganligidadir. Javob beruvchi esa noaniq xolatni tushuntirib beradi. Javobdan qoniqish tushunish demakdir. Tushunish va tushuntirish kommunikatsiyaning barcha darajalari va ko'rinishlariga xosdir. Tushunish va tushuntirishsiz kommunikatsiyaning bo'lishi mumkin emas.

Savol-javobning mantiqiy xarakteristikasini bilish ularni to'g'ri qo'llash uchun zarur bo'lsa ham, bu jarayonni taxlil qilish uchun yetarli emas. Savol-javobni turli subyektlarning (shaxslar, ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar va b.) o'zaro muloqoti kontekstida taxlil qilish argumentlash jarayonida muhimdir. Argumentlashda subyektlar ma'lum bir maqsadda savol beradilar va javob kutadilar. Savol axborot olish maqsadidan boshqa maqsadlarda ham beriladi. Har ikki xolatda ham savolning tuzilishi bir xil bo'lishi, lekin uning talqini har xil bo'lishi mumkin. Masalan, talaba dekanat xodimidan "Ta'til qachon boshlanadi?" deb so'raganda, haqiqatdan ham ta'tilning aniq vaqtini bilish uchun savol bergan bo'lishi mumkin. Shuningdek bu savolni o'zi uchun yoqimsiz bo'lgan mavzudan (sababsiz dars qoldirganligi uchun javob bermaslik) chalg'itish maqsadida berishi ham mumkin.

1. Ritorik savol – sukut saqlash.

Ritorik savol deb, gapning grammatik shakliga ko'ra so'roqni ifodalovchi, aslida ma'lum bir mulohazani bayon qiluvchi fikrga aytiladi. "Vatanni sevmay bo'ladimi?" Bu savolda har bir inson o'z vatanini sevishi tasdiqlanayapti. Ritorik savollar javob talab qilmaydi. Uning javobi sukut, ya'ni rizolikdir. Boshqacha javob norelevant bo'ladi.

2. Aniqlovchi savol – axborot ko'rinishidagi javob.

1-misol. - Bugun qaysi kun?

- Dushanba.

3. Iltimos bo'lgan savol – javobi xarakatni bajarish yoki axborot berish.

2-misol. - Menga tuzni uzatib yubora olasizmi?

- Tuz uzatib yuboriladi yoki tuzdon oldingizda turibdi deb javob beriladi.

4. Mulozamat savol – mulozamat javob

3-misol. – Yaxshi yuribsizmi?

- Raxmat, yaxshi.

5. Strategik savol – strategik javob

5-misol. - Kim senga bu majlisda qatnashishing mumkin deb etdi?

-kim qatnashmagin deb aytishi kerak edi?

Strategik savolda javob beruvchini o'zini himoya qilishga yoki qandaydir nojo'ya xarakatlarni qilishga majburlashni maqsad qilgan axborot mavjud. Unga mos strategik javob esa savol beruvchining strategiyasini qabul qilganligini va tashabbusni o'z qo'liga olishni bildiradi. Bahs-munozarada 4-misoldan boshqa hamma xolatlarni uchratish mumkin. Ba'zan yuqorida qayd qilingan savol-javob ko'rinishlari norelevant, kontekstga mos bo'lmagan javoblarda buzilgan xolatda namoyon bo'ladi. Shuningdek, bahslashuvchi tomonlardan biri ataylab, o'zining strategik maqsadiga erishish uchun ham norelevant javob beradi:

1* Ritorik savol – axborot beruvchi javob.

“Bu deputatning mantiqsiz gaplariga qachongacha chidash mumkin?”- degan ritorik savolga “Kamida keyingi saylovlargacha” deb javob beriladi.

2*. Aniqlovchi savol – mulozamat javob

Doktor og'ir avtoxalokatga uchragan bemordan “Ahvolingiz qanday” deb so'rasa, bemor “Raxmat, yaxshiman, o'zingizchi?” deb javob beradi.

3*. Iltimos bo'lgan savol - axborot ko'rinishidagi javob

- Bilasizmi, soat nechchi bo'ldi?

- Ha bilaman.

4*. Mulozamat savol - axborot beruvchi javob.

- Yaxshimisiz, sog'-salomat yuribsizmi?

- Yaxshi emas, yaqinda shamollab qolib, tuzalgandim. Endi bo'lsa oyoqlarim og'riyapti.

5*. Strategik savol -- axborot beruvchi javob.

- Bu nomzod uchun qanday qilib ovoz berdingiz?

- Avval pasportimni ko'rsatib, ro'yxat bo'yicha byulleten oldim. Byulletenni to'ldirib, qutiga tashladim.

1*- 5*- xolatlarda suhbatdoshlar bir-birini tushunmaganga o'xshaydi. Mantiq nuqtai nazaridan 2-xolatdan boshqalarida noaniqlik yo'q, shuning uchun savol hisoblanmaydi, chunki javoblar noaniqlikni yo'qotmaydi, mantiqan to'liq emas. Yuqoridagi misollar bahs jarayonida opponenti chalg'itib, tashabbusni qo'lga kiritishga va auditoriyani o'ziga jalb qilishga yordam beradi.

4-mavzu. Madaniy semiotik sistemalarda argumentlashning metodologik vazifasi. (2 soat).

Reja:

4.1. Madaniy semiotik sistema tushunchasi. Madaniy semiotik sistemalarning ko'rinishlari.

4.1. Kundalik, maishiy hayotda argumentlash.

4.2. Falsafiy argumentlash va uning o'ziga xosligi.

4.4. Pedagogik faoliyatda talabalarning ilmiy tadqiqotlarini tashkil etishda va ularni ma'naviy axloqiy tarbiyalashda argumentlash usullari va vositalarini qo'llash.

Argumentlashning turlari

Bilishning maqsadi ilmiy asosga ega bo'lgan e'tiqodni yaratishdan iborat. Asoslash ishonch-e'tiqodni shakllantirish vositasidir. Ishonch-e'tiqod bu - kishilarning xulq-atvori va xatti-harakatlarini belgilab beradigan qarashlari va tasavvurlaridir. Faktlar va boshqa dalillarga tayanib yuritiladigan, chinligi asoslangan fikr yuksak ishontirish kuchiga ega bo'ladi, kishilarda ishonch-e'tiqodni shakllantiradi.

Empirik argumentlash.

Fikr-mulohazalarni asoslash murakkab mantiqiy jarayon bo'lib, unda ikki yoki undan ortiq o'zaro bog'langan muhokamalar tizimidan foydalaniladi. Keng ma'noda biror mulohazani asoslash deganda, shu mulohazaning chinligini tasdiqlovchi ishonchli va yetarli dalillarning mavjudligini aniqlash tushuniladi. Bu ishonchli va yetarli dalillarni shartli ravishda ikki guruhga: empirik va nazariy asoslarga bo'lish mumkin. Bulardan birinchisi asosan hissiy bilish, tajribaga asoslansa, ikkinchisi aqliy bilish, tafakkurga tayanadi. Empirik va nazariy bilimlarning chegarasi nisbiy bo'lgani kabi, empirik va nazariy asoslar o'rtasidagi farq ham nisbiydir.

Hissiy tajriba insonni tashqi olam bilan bog'lab turadi. Insonning shaxsiy tajribasi makon va zamonda chegaralangan bo'lib, sezgilari bergan ma'lumot esa hamma vaqt ham to'g'ri bo'lmaydi. Shunga qaramasdan, mulohazalarni empirik asoslashning ahamiyati katta, chunki bilish jonli hissiy mushohadadan - bevosita kuzatishdan boshlanadi. Bevosita kuzatish natijalarini tekshirib ko'rib, bu haqda bildirilgan mulohazalarning chin yoki xatoligini aniqlash mumkin. Masalan, kun issiq, sinfxonamiz 1-qavatda joylashgan va h.k. Bilvosita kuzatish natijalari ham empirik asos hisoblanadi. Masalan, ko'chadan uyga kirgan odamning kiyimlari xo'l bo'lsa, yomg'ir yog'ayotgan bo'lsa kerak deb o'ylaymiz. Bunday fikr bildirishda tajribaga asoslanamiz. Inson tajribasi ham shaxsiy, ham ijtimoiy mazmunga ega. Inson har bir voqea, hodisani o'z tajribasida sinab ko'rolmaydi va boshqalarning tajribasiga tayanadi. Masalan, farzandlar ota-onalarining hayot tajribasiga asoslanadilar. Lekin har bir inson ko'proq o'zining hayot tajribasini to'g'ri deb biladi.

Nazariy argumentlash

Nazariy bilim empirik ma'lumotlarga tayanadi va umumiy chin mulohazalar orqali ifodalanadi. Umumiy-chin mulohazalar nazariy asos sifatida fanlarning qonun-qoidalari, tushunchalarning ta'rifi, aksiomalar ko'rinishida bo'ladi. Bularning barchasi nazariy asoslashning ratsional yoki demonstrativ usullari bo'lib, ular umumilmiy ahamiyatga ega bo'lgan isbotlash metodlarining asosini tashkil etadi. Masalan, butun bo'lakdan katta, juft sonlar ikkiga qoldiqsiz bo'linadi kabi mulohazalar miqdor bilan bog'liq masalalarni hal qilishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Kundalik hayotda va ilmiy bilishda fanlarning qonun-qoidalari ham nazariy asos sifatida muhim ahamiyatga ega. Masalan, kislotalar o'yish xususiyatiga ega ekanligini, simobdan inson zaxarlanishi mumkinligini ximiya fanidan yaxshi bilamiz. Shu sababdan kislotalar bilan ishlaganda, simobdan fodalanilganda zaruriy ehtiyot choralarini ko'ramiz. Tushunchalarning ta'rifi ham nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Agar biz geometrik figuralardan romb, kvadrat, to'rtburchakni ajratib ko'rsatmoqchi bo'lsak, ularning ta'riflariga asoslanamiz. Ahloq-odobga oid tushunchalarning ta'riflarini bilib olish insonga hayoti davomida atrofidagi odamlar bilan o'z munosabatlarini to'g'ri qurishda katta yordam beradi.

Kontekstual argumentlash

Subyektiv xarakterda bo'lgan va bevosita tajriba natijalariga yoki nazariy fikr yuritishga taalluqli bo'lmagan asoslar mavjud. Intuitsiya, e'tiqod, avtoritet va urf-odatlariga asoslanish shunday usullar jumlasiga kiradi va ular mantiqda kontekstual argumentlar deb ataladi. Ulardan ko'proq kundalik ong darajasida foydalaniladi.

XXI asr boshida hayot sur'atlarining beqiyos darajada tezlashuvi, axborot oqimining kuchayishi avtoritet – nufuzli manbalarning yangicha ma'no kasb etib, turli ko'rinishlarda namoyon bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Jamiyatimiz yoshlari faqat o'quv dargohlaridagina emas, OAV, Internet orqali ham rang-barang axborot va ma'lumotlarni olmoqdalar. Ular bilim olishlari uchun foydali, zarur ma'lumotlarni qabul qilish bilan bir qatorda ma'naviy qadriyatlarimizga qarshi yo'naltirilgan axborotlarga ham duch kelmoqdalar.

Ba'zi yoshlar bilim olishda, hayotga bo'lgan munosabatlarini belgilashda ota-ona, ustoz-murabbiylarni emas, balki OAV, Internetni avtoritet sifatida e'tirof etib, ulardagi axborotlarni haqiqat deb qabul qilmoqdalar. Ular axborotlarning manbalariga, chinlik darajasiga deyarli e'tibor bermaydilar, muhimi qiziqarli va ehtiyojlariga mos bo'lsa bas. OAV, Internetdagi ayrim ma'lumotlar endigina ma'naviy olami shakllanayotgan, shaxsiy tajribasi haqiqatni yolg'on, uydirmadan farqlashga yetarli bo'lmagan yoshlarda hayotiy tushunchalarning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuning uchun fikr-mulohazalarni asoslashda argumentlarning ishonchli, chin ekanligiga e'tibor berish aqllilik, farosatlilikning belgisi hisoblanadi.

Argumentlash va ishonch-e'tiqodning shakllanishi

Kishilarning amaliy faoliyatdagi muvaffaqiyatlari ular qo'llayotgan bilimlarning qay darajada chin bo'lishiga, ya'ni bu bilimlarning voqelikni qanchalik to'g'ri aks ettirishiga bog'liq. Xato fikrlar predmetlarning real aloqalari va munosabatlarini buzib ko'rsatadi, bilishda ko'p chalkashliklarga olib keladi. Shuning uchun ham bilish jarayonida har bir fikrni to'g'ri qurishga erishish, uning chinligini dalillar bilan ko'rsata olish, xato fikrlarni esa rad qila bilish muhim ahamiyatga ega.

Fikrning chin yoki xatoligini ko'rsatish uchun uni hodisaning (faktning) o'zi bilan solishtirish mumkin. Lekin ko'p hollarda bilish jarayonida natijalarning chin yoki xatoligi ularni ilgari vujudga kelgan bilimlar bilan bog'lash orqali aniqlanadi. Buni amalga oshirishning mantiqiy usuli asoslashdir.

Faktlar va boshqa dalillarga tayanib yuritiladigan, chinligi asoslangan fikr yuksak ishontirish kuchiga ega bo'ladi, kishilarda ishonch-e'tiqodni shakllantiradi. Bilishning maqsadi ilmiy asosga ega bo'lgan e'tiqodni yaratishdan iborat. Asoslash ishonch-e'tiqodni shakllantirish vositasidir.

Ishonch-e'tiqod bu - kishilarning xulq-atvori va xatti-harakatlarini belgilab beradigan qarashlari va tasavvurlaridir.

Muloqot jarayonida argumentlash

Muloqot kamida ikki kishi ishtirok etadigan jarayon bo'lib, ulardan biri so'zlovchi (adresant), boshqasi tinglovchi (adresat)dir. Muloqot amalga oshishi uchun tomonlarning bir tilda so'zlashishlari va tanlangan mavzu (muloqot predmeti)ga doir fikrga ega bo'lishlari zarur. Antik falsafada Suqrotning muloqot usuli-dialoglar nihoyatda mashhur bo'lib, undan tushunchalarni ta'riflash, fikrning chinligini aniqlash bilan birga sofistika(fikrni chalkashtirish) maqsadlarda ham foydalanilgan.

Mantiq ilmining asoschisi Arastu ta'limotida muloqotning mantiqiy tuzilishiga, chin yoki xato fikrlarning muloqot natijasiga ta'siri taxlil qilingan. Mutafakkir "Topika" asarida turli mavzular bo'yicha suhbat (dialog) olib borishning mantiqiy qonun-qoidalarini ishlab chiqqan. Bu masala Sharq falsafasida ham keng o'rganilgan. Unda ko'proq suhbatlashish odobi bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqilgan. "Suhbatingni bilim va mehr-muhabbating va xulq-odobing bilan beza, -deb yozadi Mahmud Zamaxshariy,- Fikring mizrak bo'g'umlari (qamish bo'g'inlari) kabi sog'lom va jazmli, aniq bo'lsin. Yengiltaklik, sayozlik, tushunilmaslik – so'zning nuqsonlaridir. Unutmagin-ki, xushmuomalalik va shirin so'zlik har ishda yaxshilik keltirur. Suhbatda faqat yoqimli emas, balki og'ir, bosiq so'zlash – so'zingni mu'tabar va ma'qul qiladi."

Muloqot suhbat, dialog(savol-javob), monolog(o'z-o'zi bilan suhbat), bahs, munozara ko'rinishida amalga oshadi.

Muloqotning eng ko'p qo'llaniladigan turi-suhbatdir. Suhbat biron mavzu doirasida atrofidagi odamlarni o'z fikr-mulohazalari, bilgan ma'lumotlari bilan

tanishtirishdir. Suhbatda o'tmishdagi, hozirgi va kelajakdagi hodisalarga, insonlarga nisbatan munosabat bildirib fikr bayon qilinadi. Suhbatdoshlar bir-birining fikriga qo'shilishi yoki qo'shilmasligi mumkin. Suhbatdoshlarning bir-birini yaxshi tanishi yoki notanish bo'lishi muhim emas, muhimi o'zini bezovta qilgan masalalar haqida kimgadir aytish va fikrini bo'lmasdan eshita oladigan odamni topishdir. Inson odamlar bilan muloqotda bo'lsa ham, dilidagi fikrini ayta olmasa, huddi zolim xukmdorning sochini olgan sartarosh kabi o'zini yolg'iz sezadi.

Rivoyatda aytilishicha, sartarosh xukmdorning sochini olganda, uning shoxi borligini biladi. O'lim jazosi bilan qo'rqitilgan sartarosh bu haqda hech kimga ayta olmay qiynalib ketadi. Nihoyat bir eski quduqqa engashib: "xukmdorning shoxi bor" – deb 3 marta baqiradi va "yengil tortadi". Rivoyatdan muloqotda suhbatdoshlarning bir-biriga ishonchi muhim ahamiyatga ega ekanligini xulosa qilish mumkin. Sartarosh bu sirni ishonchli odamni topib aytolmagani uchun ham, uni quduqqa aytadi. Rivoyatning davomidan aytilgan har bir fikrning izsiz qolmasligi, yo'q bo'lib ketmasligi ma'lum bo'ladi. Demak, inson muloqot jarayonida har bir gapini o'ylab gapirishi, o'z aytganlari uchun ma'suliyatni xis etishi zarur. Muloqotdagi ishonch va ma'suliyat ijtimoiy munosabatlarda muhim rol o'ynaydi. Ko'pchilik o'zi ishongan, xurmat qilgan, ma'suliyatli insonlargagina ichki kechinmalarini, fikr-o'ylarini aytadi. Bunday imkoniyatga ega bo'lmaganlar muloqotning boshqa vositalarini qidiradilar.

Hozirgi kunda ba'zan shunday muloqot-dialog kompyuter vositasida amalga oshirilayapti. Kompyuter vositasida muloqot qilinganda, ba'zan inson suhbatdoshinining kimligini bilmasligi, shu bois yuzma-yuz suhbatda (turli sabablarga ko'ra) aytilishi mumkin bo'lmagan gaplarni aytishi, o'zining asl qiyofasini namoyon qilishi yoki aksincha uni yashirishi kuzatiladi. Bu xolat global tarmoqdagi muloqot bilan bog'liq qator ahloqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Dialog savol-javob ko'rinishidagi muloqot bo'lib, unda biron mavzu yuzasidan tomonlar bir-biriga savollar berib, fikr almashadi. Dialogda ishtirok etuvchilardan biri yetakchilik qiladi. U savol-javoblarning mavzu doirasini va yo'nalishini belgilab berishi, bir mavzudan boshqasiga o'tib ketishi va o'z ortidan suhbatdoshini ergashtirishi mumkin. Dialogda hamma vaqt ham qarama – qarshi fikrlar bildirilmaydi. Dialog turli maqsadlar uchun xizmat qiladi:

- suhbatdoshining mavzuga oid bilim darajasini, mavzudan qay darajada xabardorligini aniqlash uchun;
- suhbatdoshining mavzuga munosabatini bilish va uni o'zgartirish uchun;
- suhbatdoshida muayyan fikrlarni shakllantirish, o'ziga maslakdosh qilish uchun;
- o'zi va suhbatdoshining fikridagi umumiy va farq qiluvchi tomonlarni aniqlash uchun;
- o'zining bilim darajasini sinab ko'rish uchun;

- bilim va qobiliyatini boshqalarga ko'rsatish uchun.

o Bu maqsadlar ko'pincha birgalikda, bir-birini to'ldirgan xolda qo'yiladi. Muloqotning bu turida bilim o'rganuvchini mustaqil ravishda to'g'ri xulosalar chiqarishga yo'naltirish uning samaradorligini ta'minlaydi.

Bahs-munozaraning turlari va o'tkazish shartlari

Bahs-munozara ham muloqotning o'ziga xos turi bo'lib, unda biron masala bo'yicha tomonlarning to'g'ri yoki noto'g'ri fikrda ekanliklari aniqlanadi. Qadimdan haqiqat bahs-munozarada aniqlanadi degan fikr mavjud. Biz bu fikrga oydinlik kiritib, haqiqat do'stona munozara, samimiylik, beg'arazlik va chuqur bilim asosida bilinadi deb ta'kidlaymiz. Bahs-munozarada qanday qilib bo'lsa ham o'z fikrini ma'qullash, boshqalarni shu fikrni qabul qilishga majbur qilish haqiqatni aniqlash uchun emas, bahs ishtirokchilarini bir-biriga nisbatan do'stona munosabatlarining uzilishiga sabab bo'ladi. Bahslashuvdan maqsad qanday qilib bo'lsa ham raqibini mag'lub qilish emas, balki haqiqatni aniqlashdir. Hal qilinmagan, munozarali masalalar bo'yicha olib boriladigan bahslar polemika hisoblanib, unda qarama-qarshi tezislar asoslanibgina qolmay, balki tanqidiy analiz ham qilinadi.

Bahs-munozara yuritishning mantiqiy qonun-qoidalarini bilish, axloqiy talablariga rioya qilish munozarali masalalarning to'g'ri yechiminini topishga yordam beradi.

Bahs-munozara antik davrdan boshlab to hozirga qadar ma'naviy, ijtimoiy-siyosiy hayotning ajralmas qismi bo'lgan. Davlat va huquq, falsafa, axloq, san'at, adabiyot, tarix masalalari doimo bahs mavzusi bo'lib kelgan. Bahs- munozara notiqlik san'atida ham keng qo'llanilgan.

bahs munozara ilmiy tadqiqotlarning rivojlanishiga, yangi ilmiy g'oyalarning ilgari surilishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

bahsning dialektika, eristika, sofistika, diskussiya, polemika, debat kabi ko'rinishlari mavjud. Bahs kamida ikki kishi o'rtasida bo'ladi. (inson o'z-o'zi bilan bahslashishi mumkinligini ham inkor etmaymiz). Ulardan biri proponent(biror fikrni ilgari suruvchi) boshqasi opponet (unga qarshi chiquvchi) deb nomlanadi. Bahs omma oldida yoki yakkama-yakka o'tadi. Shuningdek nutq shakliga ko'ra yozma va og'zaki bahslar farqanadi. (beruniy va ibn sinoning savol-javoblari yozma bahsga misol bo'la oladi)

isbotlash va rad etish, to'g'ri tafakkurlashning asosiy qonunlari va tafakkur shakllariga xos qonunlar bahs jarayoninig mantikiy asoslaridan xisoblanadi.

bahs munozaraning maqsadi ilgari surilgan g'oyaga nisbatan boshqalarning (proponent va auditoriyaning) ishonch e'tiqodini shakllantirishdir. Bunda nafaqat mantiqiy usullardan balki ruxiy ta'sir ko'rsatishdan ham foydalaniladi.

Bahs strategiyasi va taktikasi

Bahsning strategiyasi ishtirokchilarning maqsadi orqali aniqlanadi. Shunga ko'ra

haqiqatga, ishonchni shakillantirishga, g'alabaga va kelishuvga qaratilgan strategiyalarni farqlash mumkin. Ba'zan bu strategiyalar birlashib ketishi kuzatiladi.

Bahs taktikasi turli usullarni o'z ichiga oladi:

- argumentlarni tanqid qilish. (opponentning yolg'on tezisini ishonchli faktlar bilan rad etish);
- dushmanning qurolini o'ziga qarshi qo'llash prinsipi (opponentning fikrlarini o'ziga qarshi ishlatish);
- "bema'nilikka olib kelish" usuli (opponentning fikri bema'ni ekanligini istehzo va kinoya bilan isbotlash);
- "shaxsga murojat qilish" (tezisni almashtirish);
- bumerang usuli (qarshi tomonning argumentini o'ziga qaytarib qo'llash);
- gap qistirish (replika);
- isbotlash usulini rad etish;
- savollar xujumini uyushtirish.

Bahsda qo'llaniladigan hiylalar:

- yolg'on uyatga qo'yish (opponentning atrofdagilar oldida obro'si to'kilishdan xavotirlanishni bilib, undan foydalanish);
- argumentlarni "yog'lash" (opponentga oshkora xushomadgo'ylik qilish);
- yosh, ma'lumot va mavqiyeni pesh qilish (masalan, avval diplom oling, keyin gapiring);
- gapni boshqa tomonga burish;
- qat'iy oxangda so'zlash;
- ataylab bahsni tuxtatish.

Bahs-munozarani muvaffaqiyatli olib borishda savol javobning turlarini bilish va ulardan o'rinli foydalanish ham muhim ahamiyatga ega.

Bahsda savollar quyidagi maqsadlarda beriladi:

- qarshi tomonning masalaga munosabatini aniqlash maqsadida;
- qo'llanilayotgan terminlarni oydinlashtirish uchun;
- qarshi tomonni ikkinchi darajali masalalarga qaratib chalg'itish uchun;
- ritorik savol yordamida o'zining xaqligini ko'rsatish uchun;

Bahsda javoblarning quyidagi turlari qo'llaniladi:

- javobni keyinga qoldirish (qarz javob);
- qisman javob berish;
- savolga savol bilan javob berish.

Bahs yuritish san'ati (eristika) o'ziga xos qonun-qoidalarga amal qilishni talab etadi. Bularga asosan quyidagilar kiradi:

- zaruriyatsiz bahslashmaslik;
- mavzusiz bahs yuritmaslik va bahs davomida mavzudan chetga chiqmaslik yoki mavzuni o'zgartirmaslik;
- bahs mavzusi yuzasidan o'zaro zid yoki qarama-qarshi fikrlar bo'lmasa, bahsni to'xtatish;
- mavzuni yaxshi biladigan, aqlli odamlar bilangina bahslashish;
- bahs yuritishda mantiqiy qonun-qoidalariga amal qilish, o'z va muxolifining fikrlaridan xulosa chiqara olish, mantiqiy ziddiyatlarni aniqlash va bartaraf etish, asoslar to'g'ri bo'lsa, isbotlashning ham to'g'riligini e'tirof etish va h.k.;
- bir bahs doirasida bahslashish usullarini aralashtirib yubormaslik.

Qayd etilgan xolatlarni e'tiborga olish va argumentlash, isbotlash qoidalariga amal qilish fikrlash jarayonida uchraydigan turli xatoliklardan saqlanishga yordam beradi.

IV.AMALIY MASHG‘ULOTLAR

AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-amaliy mashg‘ulot. Argumentlash va ishonch-e’tiqodning shakllanishi.

Modulning predmeti va asosiy tushunchalari.

(amaliy -4 soat).

Reja:

1.1 Argumentlash va ishonch-e’tiqodning shakllanishi. Ishonch- e’tiqodning ko‘rinishlari.

1.2. Dalillarga tayangan holda fikr yuritish-ilmiy bilishning mantiqiy asosi. Isbotlash tushunchasi. Isbotlashning tuzilishi: tezis, asoslar (argumentlar), demonstratsiya (isbotlash usuli)

1.3. Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etish.

1.4. Asoslarni tanqid qilish va rad etish. Isbotlash usulini tanqidiy analiz qilish. Isbotlash va rad etish qoidalari, ularni buzganda kelib chiqadigan xatolar.

Amaliy mashg‘ulotning maqsadi:

- ishonch-e’tiqodning shakllanish jarayonida argumentlashning tutgan o‘rnini aniqlash
- Dalillarga tayangan holda fikr yuritishning mantiqiy asoslarini tahlil qilish.
- Isbotlash va rad etish jarayonida interfaol usullar va shakllarni qollashni o‘rganish.

Amaliy mashg‘ulotning vazifalari:

- yangi pedagogik texnologiyalar (“Klaster”, “Venn diagrammalar”) yoki interaktiv usullardan foydalangan holda tayyorlanadi.
 - amaliy mashg‘ulot uchun material - aniq topshiriq (“Keys topshiriqlari”), topshiriqni bajarish uchun tegishli ko‘rsatma va tavsiyalar, ijodiy ishlanmalar (referat, esse)dan iborat dasturlar asosida tashkil etiladi.
- modulini o‘qitish jarayonida ilmiylik, tarixiylik, mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil metodlaridan foydalaniladi. Zamonaviy usullar:

- ❖ “Pinbord texnikasi”
- ❖ “Aqliy hujum”
- ❖ “Loyiha” usuli
- ❖ “Klaster”
- ❖ “FSMU” texnologiyasi”
- ❖ “Keys texnologiyasi”

Pinbord texnikasi

(inglizchadan: pin – mahkamlash, board – doska) muammoni hal qilishga oid fikrlarni tizimlashtirish va guruhlashni amalga oshirishga, kollektiv tarzda yagona yoki aksincha qarama-qarshi pozitsiyani shakllantirishga imkon beradi

1. O‘qituvchi taklif etilgan muammo bo‘yicha o‘z nuqtayi nazarlarini bayon qilishni so‘raydi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki ommaviy aqliy xujumning boshlanishini tashkil qiladi (rag‘batlantiradi)
2. Fikrlarni taklif qiladilar, muhokama qiladilar, baholaydilar va eng optimal (samarali) fikrni tanlaydilar. Ularni tayanch xulosaviy fikr (2 ta so‘zdan ko‘p bo‘lmagan) sifatida alohida qog‘ozlarga yozadilar va doskaga mahkamlaydilar
3. Guruh namoyondalari doskaga chiqadilar va maslahatlashgan holda:
 - yaqqol xato bo‘lgan yoki takrorlanayotgan fikrlarni olib tashlaydilar;
 - bahsli bo‘lgan fikrlarni oydinlashtiradilar;
 - fikrlarni tizimlashtirish mumkin bo‘lgan belgilarini aniqlaydilar;
 - shu belgilar asosida doskadagi barcha fikrlarni (qog‘oz va raqlaridagi) guruhlarga ajratadilar;
 - ularning o‘zaro munosabatlarini chiziqlar yoki boshqa belgilar yordamida ko‘rsatadilar: kollektivning yagona yoki qarama-qarshi pozitsiyalari ishlab chiqiladi.

“FSMU” metodi. Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi. Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

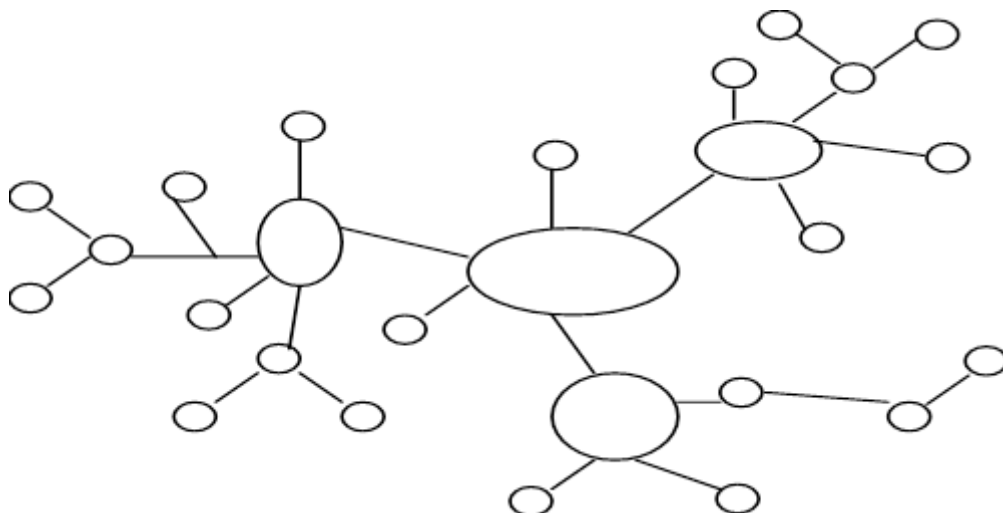
- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi;
- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhiiy tartibda taqdimotqilinadi.

F (Fikringizni bayon eting).
S (Fikringiz bayoniga biror sabab ko‘rsating).
M (Ko‘rsatilgan sababga tushuntiruvchi misol keltiring).
U (Fikringizni umumlashtiring).

KLAUSTER USULI

(Klaster – tutam, bog‘lam) – axborot xaritasini tuzish yo‘li – barcha tuzilmaning mohiyatini markazlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g‘oyalarni yig‘ish. Bilimlarni faollshatirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo‘yicha yangi o‘zaro bog‘lanishli tasavvurlarni erkin va ochiq jalb qilishga yordam beradi. Klasterni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Yozuv taxtasi yoki katta qog‘oz varag‘ining o‘rtasiga asosiy so‘z yoki 1-2 so‘zdan iborat bo‘lgan mavzu nomi yoziladi. Birikma bo‘yicha asosiy so‘z bilan uning yonida mavzu bilan bog‘liq so‘z va takliflar kichik doirachalar “yo‘ldoshlar” yozib qo‘shiladi. Ularni “asosiy” so‘z bilan chiziqlar yordamida birlashtiriladi. Bu “yo‘ldoshlarga” “kichik yo‘ldoshlar” bo‘lishi mumkin. Yozuv ajratilgan vaqt davomida yoki g‘oyalar tugaguncha davom etishi mumkin. Muhokama uchun klasterlar bilan almashinadilar.

Klaster

“A Q L I Y H U J U M” USULI

Aqliy hujum(breynstroming-aqllar to‘zoni) - amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g‘oyasini jamoaviy yuzaga keltirish

Ishtirokchilar aqliy hujum vaqtida murakkab muammoni hal etishga harakat qiladilar: ularni tanqid qilishga yo‘l qo‘ymay uni hal etishning ko‘proq shaxsiy g‘oyalarini yuzaga keltiradilar, so‘ngra ko‘proq oqilona / samarali / maqbul va boshqa g‘oyalarni ajratadilar, ularni muhokama qiladilar va rivojlantiradilar, ularni isbotlash yoki qaytarish imkoni-yatlarini baholaydilar.

Bu usul hamma vazifalarni bajaradi, lekin uning asosiy vazifasi- ta’lim oluvchilarni o‘quv-bilish faoliyatini faollashtirish, ularni muammoni mustaqil tushunish va yechishga qiziqtirish va ularda muomala madaniyati, fikr almashinish malakalarini rivojlantirishi, tashqi ta’sir ostida fikrlashdan ozod bo‘lish va ijodiy topshiriqni yechishda birlamchi yo‘l fikrlarini yengib o‘tishni tarbiyalaydi.

2-amaliy mashg‘ulot. Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etish. (amaliy-2soat)

Reja:

2.1. Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etish

2.2. Isbotlash va rad etish qoidalari, ularni buzganda kelib chiqadigan xatolar

2.3. Formal mantiq to‘g‘ri tafakkur shakllari va qonunlarini o‘rganuvchi fan sifatida

Amaliy mashg‘ulotning maqsadi:

- Isbotlash turlari: bevosita isbotlash va bilvosita isbotlash, rad etishni o‘rganish.
- Isbotlash va rad etish qoidalari, ularni buzganda kelib chiqadigan xatolar ini tahlil qilish.
- Formal mantiq to‘g‘ri tafakkur shakllari va qonunlarini o‘rganuvchi fan sifatida o‘rganish.

Amaliy mashg‘ulotning vazifalari:

- yangi pedagogik texnologiyalar (“Klaster”, “Venn diagrammalar”) yoki interaktiv usullardan foydalangan holda tayyorlanadi.

- amaliy mashg‘ulot uchun material - aniq topshiriq (“Keys topshiriqlari”), topshiriqni bajarish uchun tegishli ko‘rsatma va tavsiyalar, ijodiy ishlanmalar (referat, esse)dan iborat dasturlar asosida tashkil etiladi.

modulini o‘qitish jarayonida ilmiylik, tarixiylik, mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil metodlaridan foydalaniladi. Zamonaviy usullar:

❖ **“Pinbord texnikasi”**

❖ **“Aqliy hujum”**

❖ **“Loyiha” usuli**

❖ **“Klaster”**

❖ **“FSMU” texnologiyasi”**

❖ **“Keys texnologiyasi”**

“FSMU” metodi. Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ish-tirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi. Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

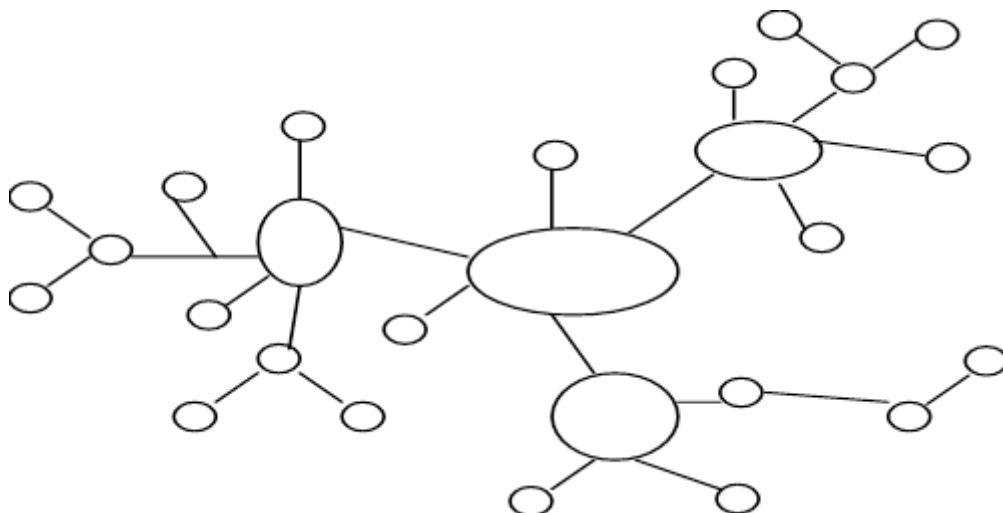
- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi;
- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhiiy tartibda taqdimotqilinadi.

F (Fikringizni bayon eting).
S (Fikringiz bayoniga biror sabab ko‘rsating).
M (Ko‘rsatilgan sababga tushuntiruvchi misol keltiring).
U (Fikringizni umumlashtiring).

KLAUSTER USULI

(Klaster – tutam, bog‘lam) – axborot xaritasini tuzish yo‘li – barcha tuzilmaning mohiyatini markazlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g‘oyalarni yig‘ish. Bilimlarni faollshatirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo‘yicha yangi o‘zaro bog‘lanishli tasavvurlarni erkin va ochiq jalb qilishga yordam beradi. Klasterni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Yozuv taxtasi yoki katta qog‘oz varag‘ining o‘rtasiga asosiy so‘z yoki 1-2 so‘zdan iborat bo‘lgan mavzu nomi yoziladi. Birikma bo‘yicha asosiy so‘z bilan uning yonida mavzu bilan bog‘liq so‘z va takliflar kichik doirachalar “yo‘ldoshlar” yozib qo‘shiladi. Ularni “asosiy” so‘z bilan chiziqlar yordamida birlashtiriladi. Bu “yo‘ldoshlarga” “kichik yo‘ldoshlar” bo‘lishi mumkin. Yozuv ajratilgan vaqt davomida yoki g‘oyalar tugaguncha davom etishi mumkin. Muhokama uchun klasterlar bilan almashinadilar.

Klaster

“A Q L I Y H U J U M” USULI

Aqliy hujum(breynstroming-aqllar to‘zoni) - amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g‘oyasini jamoaviy yuzaga keltirish

Ishtirokchilar aqliy hujum vaqtida murakkab muammoni hal etishga harakat qiladilar: ularni tanqid qilishga yo‘l qo‘ymay uni hal etishning ko‘proq shaxsiy g‘oyalarini yuzaga keltiradilar, so‘ngra ko‘proq oqilona / samarali / maqbul va boshqa g‘oyalarni ajratadilar, ularni muhokama qiladilar va rivojlantiradilar, ularni isbotlash yoki qaytarish imkoniyatlarini baholaydilar.

Bu usul hamma vazifalarni bajaradi, lekin uning asosiy vazifasi- ta’lim oluvchilarni o‘quv-bilish faoliyatini faollashtirish, ularni muammoni mustaqil tushunish va yechishga qiziqtirish va ularda muomala madaniyati, fikr almashinish malakalarini rivojlantirishi, tashqi ta’sir ostida fikrlashdan ozod bo‘lish va ijodiy topshiriqni yechishda birlamchi yo‘l fikrlarini yengib o‘tishni tarbiyalaydi.

3-amaliy mashg‘ulot. Argumentlash va qadriyatlar (amaliy-2soat)

Reja:

- 3.1 Qadriyatlar nuqtai nazarning asosi sifatida. Baholash va baholovchi mulohazalar.
- 3.2. Ahloqiy qadriyatlar va ularni argumentlashning o‘ziga xosligi.
- 3.3. Diniy qadriyatlar. Diniy qadriyatlarni argumentlash.
- 3.4. Axloqiy va diniy qadriyatlarni argumentlashda savol-javob texnikasi.

Amaliy mashg‘ulotning maqsadi:

- Baholash va baholovchi mulohazalar, normative va deskriptiv mulohazalarning nuqtai nazarni asoslashdagi o‘rnini tahlil qilish.
- Ahloqiy qadriyatlar va diniy qadriyatlarni argumentlashni o‘rganish.
- Mashg‘ulotlarini tashkil qilishning interfaol usullari va shakllarini o‘rganish.
- Axloqiy va diniy qadriyatlarni argumentlashda savol-javob texnikasini bilish.

Amaliy mashg‘ulotning vazifalari:

yangi pedagogik texnologiyalar (“Klaster”, “Venn diagrammalar”) yoki interaktiv usullardan foydalangan holda tayyorlanadi.

amaliy mashg‘ulot uchun material - aniq topshiriq (“Keys topshiriqlari”), topshiriqni bajarish uchun tegishli ko‘rsatma va tavsiyalar, ijodiy ishlanmalar (referat, esse)dan iborat dasturlar asosida tashkil etiladi.

modulini o‘qitish jarayonida ilmiylik, tarixiylik, mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil metodlaridan foydalaniladi.

Zamonaviy usullar:

- ❖ “Pinbord texnikasi”
- ❖ “Aqliy hujum”
- ❖ “Loyiha” usuli
- ❖ “Klaster”
- ❖ “FSMU” texnologiyasi”
- ❖ “Keys texnologiyasi”

AQ L I Y H U J U M” USULI

Ishtirokchilar aqliy hujum vaqtida murakkab muammoni hal etishga harakat qiladilar: ularni tanqid qilishga yo‘l qo‘ymay uni hal etishning ko‘proq shaxsiy g‘oyalarni yuzaga keltiradilar, so‘ngra ko‘proq oqilona / samarali / maqbul va boshqa g‘oyalarni ajratadilar, ularni muhokama qiladilar va rivojlantiradilar, ularni isbotlash yoki qaytarish imkoni-yatlarini baholaydilar.

Bu usul hamma vazifalarni bajaradi, lekin uning asosiy vazifasi- ta'lim oluvchilarni o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish, ularni muammoni mustaqil tushunish va yechishga qiziqtirish va ularda muomala mada-niyati, fikr almashinish malakalarini rivojlantirishi, tashqi ta'sir ostida fikrlashdan ozod bo'lish va ijodiy topshiriqni yechishda birlamchi yo'l fikrlarini yengib o'tishni tarbiyalaydi.

An'anaviy ta'limda vazifani yechish vaqtida ko'pgina ta'lim oluvchilar o'zlarini g'oyalarini aytishga botina olmaydilar. O'z takliflarining xatoligi va ta'lim beruvchining salbiy munosabatidan, boshqa ishtirokchilarning yo'q qilib yuboruvchi tanqidi va kulgisidan asosli qo'rqadilar.

«AQLIY HUJUM»NING ASOSIY QOIDALARI:

- olg'a surilgan g'oyalar baholanmaydi va tanqid ostiga olinmaydi;
- ish sifatiga emas, soniga qaratiladi, g'oyalar qancha ko'p bo'lsashuncha yaxshi;
- istalgan g'oyalarni mumkin qadar kengaytirish va rivojlantirishga harakatqilinadi;
- muammo yechimidan uzoq g'oyalar ham qo'llab-quvvatlanadi;
- barcha g'oyalar yoki ularning asosiy mag'zi (farazlari) qayd etish yo'li bilanyozib olinadi;
- «hujum»ni o'tkazish vaqti aniqlanadi va unga rioya qilinishi shart;
- beriladigan savollarga qisqacha (asoslanmagan) javoblar berish ko'zdatutilishi kerak.

Keys texnologiyasi

Keys-stadi inglizcha sase - to'plam, aniq vaziyat, stadi –ta'limdir.

Keysda bayon qilingan va ta'lim oluvchilarni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzdagi yechimi variantlarini izlashga yo'naltiradigan aniq real yoki sun'iy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etishga asoslaniladi.

Keys-stadi - ta'lim, axborotlar, kommunikatsiya va boshqaruvning qo'yilgan ta'lim maqsadini amalga oshirish va keysda bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida prognoz qilinadigan o'quv natijalariga kafolatli yetishishni vositali tarzda ta'minlaydigan bir tartibga keltirilgan optimal usullari vavositalari majmuidan iborat bo'lgan ta'lim texnologiyasidir. Keys ilk marta

Garvard universitetining huquq maktabida 1870 yilda qoʻllanilgan edi. 1920 yilda Garvard biznes-maktabi (HBS) oʻqituvchilari yuristlarning oʻqitish tajribasiga tayanib, iqtisodiy amaliyotdagi aniq vaziyatlarni tahlil etish va muhokama qilishni taʼlimning asosiy usuli etib tanlashganidan keyin mazkur oʻqitish uslubi keng tatbiq etila boshladi.

4-amaliy mashgʻulot. Madaniy semiotik sistemalarda argumentlashning metodologik vazifasi. (amaliy-2soat)

Reja:

4.1. Madaniy semiotik sistema tushunchasi. Madaniy semiotik sistemalarning koʻrinishlari.

4.1. Kundalik, maishiy hayotda argumentlash.

4.2. Falsafiy argumentlash va uning oʻziga xosligi.

4.4. Pedagogik faoliyatda talabalarning ilmiy tadqiqotlarini tashkil etishda va ularni maʼnaviy axloqiy tarbiyalashda argumentlash usullari va vositalarini qoʻllash.

Amaliy mashgʻulotning maqsadi:

- Madaniy semiotik sistema tushunchasini aniqlash va madaniy semiotik sistemalarning koʻrinishlarini tahlil qilish.
- Kundalik, maishiy hayotda argumentlashni bilish.
- Falsafiy argumentlash va kundalik, maishiy hayotda argumentlash usullarini oʻrganish.
- Pedagogik faoliyatda talabalarning ilmiy tadqiqotlarini tashkil etishda va ularni maʼnaviy axloqiy tarbiyalashda argumentlash usullari va vositalarini qoʻllashni tahlil qilish.
- Mashgʻulotlarini tashkil qilishning interfaol usullari va shakllarini oʻrganish.

Amaliy mashgʻulotning vazifalari:

yangi pedagogik texnologiyalar (“Klaster”, “Venn diagrammalar”) yoki interaktiv usullardan foydalangan holda tayyorlanadi.

amaliy mashgʻulot uchun material - aniq topshiriq (“Keys topshiriqlari”), topshiriqni bajarish uchun tegishli koʻrsatma va tavsiyalar, ijodiy ishlanmalar (referat, esse)dan iborat dasturlar asosida tashkil etiladi.

modulini oʻqitish jarayonida ilmiylik, tarixiylik, mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil metodlaridan foydalaniladi.

Zamonaviy usullar:

- ❖ “Pinbord texnikasi”
- ❖ “Aqliy hujum”
- ❖ “Loyiha” usuli
- ❖ “Klaster”
- ❖ “FSMU” texnologiyasi”
- ❖ “Keys texnologiyasi”

Pinbord texnikasi

(inglizchadan: pin – mahkamlash, board – doska) muammoni hal qilishga oid fikrlarni tizimlashtirish va guruhlashni amalga oshirishga, kollektiv tarzda yagona yoki aksincha qarama-qarshi pozitsiyani shakllantirishga imkon beradi

4. O‘qituvchi taklif etilgan muammo bo‘yicha o‘z nuqtayi nazarlarini bayon qilishni so‘raydi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki ommaviy aqliy xujumning boshlanishini tashkil qiladi (rag‘batlantiradi)
5. Fikrlarni taklif qiladilar, muhokama qiladilar, baholaydilar va eng optimal (samarali) fikrni tanlaydilar. Ularni tayanch xulosaviy fikr (2 ta so‘zdan ko‘p bo‘lmagan) sifatida alohida qog‘ozlarga yozadilar va doskaga mahkamlaydilar
6. Guruh namoyondalari doskaga chiqadilar va maslahatlashgan holda:
 - yaqqol xato bo‘lgan yoki takrorlanayotgan fikrlarni olib tashlaydilar;
 - bahsli bo‘lgan fikrlarni oydinlashtiradilar;
 - fikrlarni tizimlashtirish mumkin bo‘lgan belgilarini aniqlaydilar;
 - shu belgilar asosida doskadagi barcha fikrlarni (qog‘oz va raqlaridagi) guruhlarga ajratadilar;
 - ularning o‘zaro munosabatlarini chiziqlar yoki boshqa belgilar yordamida ko‘rsatadilar: kollektivning yagona yoki qarama-qarshi pozitsiyalari ishlab chiqiladi.

“FSMU” metodi. Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan

ma'ruza mashg'ulotlarida mustahkamlashda, o'tilgan mavzuni so'rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg'ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi. Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo'lgan yakuniy xulosa yoki g'oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog'ozlarni tarqatiladi;
- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhiiy tartibda taqdimotqilinadi.

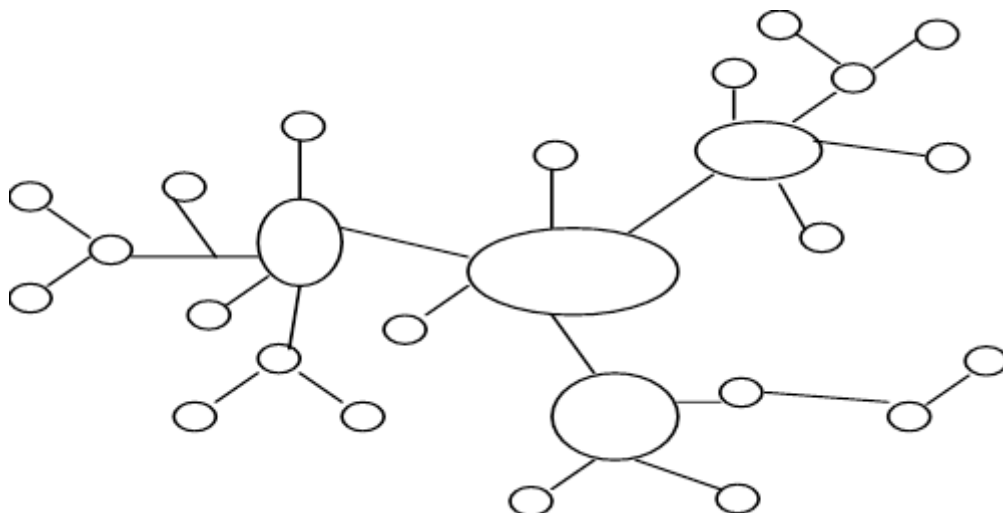
F (Fikringizni bayon eting).
S (Fikringiz bayoniga biror sabab ko'rsating).
M (Ko'rsatilgan sababga tushuntiruvchi misol keltiring).
U (Fikringizni umumlashtiring).

KLAUSTER USULI

(Klaster – tutam, bog‘lam) – axborot xaritasini tuzish yo‘li – barcha tuzilmaning mohiyatini markazlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g‘oyalarni yig‘ish. Bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo‘yicha yangi o‘zaro bog‘lanishli tasavvurlarni erkin va ochiq jalb qilishga yordam beradi. Klasterni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Yozuv taxtasi yoki katta qog‘oz varag‘ining o‘rtasiga asosiy so‘z yoki 1-2 so‘zdan iborat bo‘lgan mavzu nomi yoziladi. Birikma bo‘yicha asosiy so‘z bilan uning yonida mavzu bilan bog‘liq so‘z va takliflar kichik doirachalar “yo‘ldoshlar” yozib qo‘shiladi. Ularni “asosiy” so‘z bilan chiziqlar yordamida birlashtiriladi. Bu “yo‘ldoshlarga” “kichik yo‘ldoshlar” bo‘lishi mumkin. Yozuv ajratilgan vaqt davomida yoki g‘oyalar tugaguncha davom etishi mumkin. Muhokama uchun klasterlar bilan almashinadilar.

.

Klaster

“A Q L I Y H U J U M” USULI

Aqliy hujum(breynstroming-aqllar to‘zoni) - amaliy yoki ilmiy muammolar yechish g‘oyasini jamoaviy yuzaga keltirish

Ishtirokchilar aqliy hujum vaqtida murakkab muammoni hal etishga harakat qiladilar: ularni tanqid qilishga yo‘l qo‘ymay uni hal etishning ko‘proq shaxsiy g‘oyalarini yuzaga keltiradilar, so‘ngra ko‘proq oqilona / samarali / maqbul va boshqa g‘oyalarni ajratadilar, ularni muhokama qiladilar va rivojlantiradilar, ularni isbotlash yoki qaytarish imkoniyatlarini baholaydilar.

Bu usul hamma vazifalarni bajaradi, lekin uning asosiy vazifasi- ta’lim oluvchilarni o‘quv-bilish faoliyatini faollashtirish, ularni muammoni mustaqil tushunish va yechishga qiziqtirish va ularda muomala madaniyati, fikr almashinish malakalarini rivojlantirishi, tashqi ta’sir ostida fikrlashdan ozod bo‘lish va ijodiy topshiriqni yechishda birlamchi yo‘l fikrlarini yengib o‘tishni tarbiyalaydi.

Xulosa qilib aytganda, bugun ta’lim tizimidagi kadrlar salohiyatini oshirishda fuqarolik jamiyati fanini yanada takomillashtirish yo‘lidagi muammolardan biri – bu ushbu sohada faoliyat yuritayotgan ayrim pedagog

kadrlarimizning darsni tashkil etishdagi an'anaviy usullar bilan cheklanib qolayotganligidadir. Bu esa, ushbu fanlardan o'quvchilarni Davlat ta'lim standartlari talablaridan kelib chiqib qo'yilayotgan bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishida yetarli natijalarga olib kelmaydi. Muammoni yechimi sifatida shuni taklif etish mumkinki barcha ta'lim muassasalarida pedagogik faoliyatda talabalarning ilmiy tadqiqotlarini tashkil etishda va ularni ma'naviy axloqiy tarbiyalashda argumentlash usullari va vositalarini qo'llashda «Mantiq» fanidan o'quvchilarga saboq berayotgan pedagog-kadrlarimizni malakasini oshirish va qayta tayyorlashda innovatsion texnologiyalardan, noan'anaviy dars usullaridan o'rinli foydalanishlariga ko'proq e'tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir.

V.GLOSSARIY

A

A – (lot. affirmo) – «tasdiqlayman» soʻzining birinchi unli harfi boʻlib, formal mantiqda umumiy tasdiq hukmni ifodalovchi simvol

A (inkor A) – Matematik mantiqda murakkab mulohaza boʻlib, bu mulohaza, «A xato boʻlgandagina toʻgʻri boʻladi va aksincha, A toʻgʻri boʻlganda xato boʻladi» degan fikrning simvolik ifodasidir. Masalan, bu predmetning oqligi xato boʻlsa, uni oq degan fikrning toʻgʻriligi xatodir, agar bu predmetning oqligi toʻgʻri boʻlsa, uni oq degan fikrning xatoligi haqiqat emas. Bu mulohaza «A emas» yoki qayerda A xato boʻlsa, «A toʻgʻri emas» deb oʻqiladi.

A (qoʻsh inkor A) – matematik mantiqda ikki marta inkorni anglatib, inkorni inkor tasdiqni bildiradi. $A (\neg A)$ (ikki marta inkor $A (\neg A)$ ga tengdir deb oʻqiladi). Masalan, «Bu kishi ilgʻor emas degan gap toʻgʻri emas», degan fikrdan «bu kishi ilgʻor» degan fikr kelib chiqadi.

Av(A – matematik mantiqda “uchinchisi istisno” qonunining simvolik ifodasidir. «A yoki A emas» deb oʻqiladi.

Absolyut aynanlik – metafizik filosofiyada ishlatiladigan termin boʻlib, bu taʼlimotga koʻra predmet hamma vaqt oʻz-oʻziga tengdir. Bu prinsip ontologik nuqtai nazardan voqelikka ziddir. Chunki narsa va hodisalar har doim rivojlanib turadi. Demak, narsalar oʻz-oʻziga teng boʻlmay qoladi.

Abstraksiyalash (lot. abstractio – uzoqlashuv, mavhumlik) – tushuncha hosil qilishning muhim usullaridan. Abstraksiyalash yordamida buyum va hodisalarning muhim xususiyatlarini fikran ajratamiz va ularni buyumlar, hodisalarning ikkinchi darajali va ahamiyati kam xususiyatlaridan chetlashtiramiz.

Abstrakt tushuncha – buyumlarning ayrim belgilari, munosabatlarini fikran ajratib, tushunchada aks ettirilishi. Masalan, «botirlik», «tozalik» kabi.

Absurd – (lot. bemaʼni, behuda) – biror tezisni isbotlashda uchraydigan mantiqiy xato. Bunday xato (redictio ad absurdum) biror mantiqqa zid boʻlgan bemaʼni xulosaga kelish deb ataladi.

Avtomatik mantiq – matematik mantiqning maxsus sohasi boʻlib, diskret boshqarish sistemasi haqidagi taʼlimotdir.

Agnostitsizm (grek. a – yoʻq, gnosis – bilish, bilib boʻlmaydigan) - dunyoni bilib boʻlmaydi, degan taʼlimot boʻlib, unga koʻra inson narsalarning mohiyatini bilishga, ular xaqida aniq bilimga ega boʻlishga qodir emasdir.

Ajratib koʻrsatuvchi hukm – maʼlum belgi faqat oʻsha predmetga tegishli ekanini koʻrsatuvchi hukm.

Aylantirish (lot. abversio) - bevosita hulosa chiqarish boʻlib, bunda tasdiq hukm inkorga yoki inkor tasdiq hukm holiga keltiriladi. Aylantirish natijasida hukmning sifati

o'zgaradi, lekin mazmuni saqlanib qoladi.

Ayiruvchi (dizyunktiv) hukm – bir necha hukmlar yoki (v) bog'lovchi orqali murakkab hukmni tashkil etadi. Bu ikki xil: qat'iy ayiruvchi va oddiy ayiruvchi hukm ko'rinishda bo'ladi.

Ayiruvchi (dizyunktiv) sillogizm – katta asos ayiruvchi hukmdan, kichik asos va xulosa esa qat'iy hukmdan iborat bo'ladi, uning ikki xil modusi bor.

Ayniyat qonuni (lot. lex indentitatis) - formal mantiqning asosiy qonunlaridan bo'lib, bu qonunga ko'ra muhokama jarayonida ma'lum predmet to'g'risidagi fikr hajm jihatidan barqaror muayyanlikni saqlashi kerak. Bu qonun fikrni aniq ifodalashni talab qiladi. Muhokamada har bir tushuncha aynan bir ma'noda ishlatilmog'i lozim. Uning formulasi $A=A$ dir.

Aksioma (grek. axioma – qabul qilingan holda) – ma'lum nazariyani isbotlash uchun isbotsiz qabul qilingan tushuncha. Mantiq fanida aksioma isbotsiz qabul qilingan haqiqat ma'nosida ishlatiladi. U ilmiy nazariyalarning deduktiv hulosalar chiqarish yordamida tashkil topish usullaridan biri. Shuning uchun «deduktiv metod» va aksiomatik metod ko'pincha aynan tushunchalar sifatida ishlatiladi.

Alternativa (lot. alternare – almashmoq, navbat bilan qilmoq) – mumkin bo'lgan qarama – qarshi ikki yoki bir necha holdan tanlab olish zaruriyati. Mantiqda ayiruvchi hukmning har bir qismi alternativa bo'la oladi.

Analiz va sintez (grek. analysis – ajratish, bo'lish va qo'shish, birlashtirish) Analiz yordami bilan buyumlar, hodisalar fikran qismlarga bo'linadi. Sintezda esa qismlar fikran birlashtirilib, bir butun holiga keltiriladi.

Analogiya (grek. analogia – o'xshashlik, moslik) – ikki buyumning bir yoki bir necha belgilarining o'xshashligi asosida boshqa belgilarning ham o'xshashligi to'g'risida hulosa chiqarish.

Antitezis (grek. antithesis – qarama-qarshi qo'yish) – tezisga qarama-qarshi bo'lgan tezis.

Apagogik isbot (grek. apagoge – hulosa, apagogos – buruvchi, chiqaruvchi) – vositali isbotning bir turi bo'lib, tezisning to'g'riligi bevosita argumentdan (asosdan) keltirilib chiqarilmaydi, antitezisning xatoligini isbotlash orqali dastlabki tezisning to'g'riligi isbotlanadi.

Apodeyktik hukm yoki zaruriy hukm (grek. Apodeiktikos – ishonarli, aniq) – predikat va subyektdagi belgini zaruriy ravishda tasdiqlaydi yoki inkor qiladi. Bunday hukmlar narsa va hodisalar o'rtasidagi zaruriy munosabatni aks ettiradi.

Apologetika (grek. apologio – himoya, himoya nutqi) – biror nutq yoki fikrni himoya qilish (Apologiya ham ana shundan kelib chiqadi).

Argument (lot. argumentum – isbot asosi) tezisni isbotlash uchun keltiriladigan fikr. Bunday fikrning to'g'riligi amaliyotda isbotlangan bo'lishi kerak.

Argument ad hominem – insonga doir degan xatoning lotin tilidagi ifodasi. Biror tezisning isboti uchun obyektiv voqelikda isbotlangan fikrlarni keltirish yo‘li bilan emas, balki mazkur odamning ijobiy yoki salbiy tomonini ko‘rsatish orqali isbotlash usuli.

Assertorik hukm – mavjudlik hukmi (lot. assero - tasdiqlayman) – qat’iy hukmning bir turi bo‘lib, predikat subyektdagi belgining mavjudligini tasdiqlaydi yoki inkor qiladi. Bu hukmda predikatlarda u yoki bu belgining mavjudligi yoki mavjud emasligi qayd qilinadi, xolos.

Atributiv hukm (lot. attributum – belgilangan, bo‘lingan, qo‘shilgan) – predikatda subyektda xos sifat va xususiyatlarni aks ettiruvchi hukm.

Aforizm (grek. aphroismos – qisqa hikmatli so‘z) – u yoki bu fikrni qisqa, aniq va ishonarli, tugallangan shaklda bayon etish. Bunday fikrlar murakkab narsalarning mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Biroq, aforizm formal logik nuqtai nazardan tushuncha ta’rifi bo‘la olmaydi.

Affirmativ hukm (lot. affermo - tasdiqlayman) – tasdiqlovchi hukmlar (umumiy tasdiq, juz’iy tasdiq, bu hukm ba’zida affirmatik hukm deb ham yuritiladi).

B

Barbara – sillogizmning birinchi figurasi va birinchi modusini (AAA) ifodalovchi belgi. Bevosita hulosa chiqarish – bir asosdan chiqarilgan xulosa.

Birga bo‘ysunish - tushunchalar o‘rtasidagi munosabat.

Bir doirada aylanish (lot. circulus vitiosus) – isbotdagi yetarli asos qonunini buzish natijasida kelib chiqadigan mantiqiy xato.

Birlashtiruvchi isbot – to‘liq induksiya yo‘li bilan isbotlash aytiladi. Bunda tezisning isboti uchun butun asoslar birlashgan holda amalga oshiriladi. Unda har bir asos mustaqil isbotlangan bo‘ladi.

Butun va bo‘lak – obyektiv olamdagi narsa va hodisalarning o‘zaro aloqasi, predmet va ularning elementlari o‘rtasidagi munosabatni ko‘rsatuvchi falsafiy kategoriya.

Bo‘lish qoidalar – formal mantiqda tushunchalarni bo‘lishning quyidagi qoidalari:

1. bo‘lish teng hajmli (mutanosib) bo‘lmog‘i kerak;
2. bo‘lishning bir va muhim asosi bo‘lmog‘i kerak;
3. bo‘linmalar bir – birini istisno qilmog‘i kerak;
4. bo‘lishda sakrash bo‘lmasligi kerak.

V

Versiya – (lot. versio – aylantirish, boshqa shaklga keltirish; frans. –versio – tarjima, izohlab berish) – biron fakt, hodia va voqeaning bir-biridan farq qiluvchi bir necha turini taxminiy izohlashga aytiladi. Versiya xususiy gipotezaning bir turidir.

Vositasiz va vositali isbot –Vositasiz isbotda tezisning to‘g‘riligi bevosita asoslar (dalillar) dan kelib chiqadi. Vositali isbotda esa tezisning to‘g‘riligi antitezisning xatoligini tasdiqlash yo‘li bilan asoslab beriladi. Masalan: Aning jinoyat qilmaganligini isbotlash uchun «fuqaro A. jinoyat qilgan» degan tezisning xatoligini isbotlash asosida birinchi tezisning to‘g‘riligini asoslaymiz. Bu ikki xil bo‘ladi: apogogik vositali isbot (q), ayiruvchi vositali isbot. Ayiruvchi vositali isbotda bir necha imkoniyatdan bittadan qolgani xato ekanini isbotlash yo‘li bilan tezis asoslab beriladi.

G

Genezis (grek. genesis – kelib chiqish) - ma’lum predmet va hodisalar to‘g‘risidagi fikr hamda mulohazalarning paydo bo‘lishi, shakllanishi, tug‘ilishi.

Genetik metod – predmet, hodisalarning kelib chiqishi va rivojlanishini tahlil qilish asosida tadqiq etish usuli.

Genetik ta’rif – ta’riflanayotgan buyumning kelib chiqishini ko‘rsatuvchi ta’rif.

Gipoteza – (grek. hupotesis – asos, prinsip, faraz) – hali isbotlanmagan nazariy fikr, faraz. Gipoteza ma’lum natijalarni tug‘dirgan sabab haqida qilingan farazdir. Gipotezani ilgari surish, asoslash va isbotlash - ilmiy bilishning rivoji uchun zarur metoddir. Gipotezaning nazariyaga aylanishi uchun uni tekshirish kerak. Gipotezani tekshirish natijasida: a) uning ehtimolligi ortadi; b) haqiqatligi isbotlanadi, nazariyaga aylanadi; v) gipoteza rad etiladi. Barcha nazariyalar gipoteza bosqichini bosib o‘tadi. Gipoteza praktikada isbotlangandan so‘ng ishonarli nazariyaga aylanadi.

Gipotetik – deduktiv metod – ilmiy tekshirish usuli vositasida dastavval o‘rganilayotgan predmet haqida bir necha gipoteza keltiriladi. Keltirilgan gipotezalar asosida deduktiv yo‘l bilan xulosa chiqariladi. Bu metod boshqa metodlar bilan (analiz, sintez, induktiv va b.) birga qo‘llangandagina ahamiyatli bo‘ladi.

Gnoseologiya (grek. gnosis – bilish, logos - ta’limot) – bilish nazariyasi, filosofiyaning muhim sohasi.

D

Deduktiv isbot - traditsion mantiqda isbotning shakllaridan biri bo‘lib, ayrim, yakka hukmlardan iborat bo‘lgan tezisning umumiy qoidalariga asoslanib isbotlash usuli.

Deduktiv hulosa -umumiy chin asoslardan shu umumiylikka kiruvchi xususiylik va yakka haqida yangi bilim beruvchi xulosa shakli.

Deduksiya (lot. deductio – xulosa chiqarish) – keng ma’noda xulosa chiqarishning asosiy usul va tadqiqot metodlaridan biri.

Deklorativ (lot. decloratio – ariza, izohlash) umumiy qoidaga asoslangan, biroq konkret asoslarga ega bo‘lmagan umumiy tarzda fikr.

Demagog (gr.demagogos) – siyosat sohasida yolg‘on va’dalar bilan xalq ommasi oldida

mashhur bo'lishga tirishuvchi siyosatdon.

Demagogiya – xalq ommasiga yolg'on va'dalar berib ularning hissiyotiga ta'sir etish orqali siyosatda muayyan maqsadlarni amalga oshirish usuli.

Demonstratsiya (lot. demonstratio - ko'rsatish) – isbotlash jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, isbotlashning qanday usulda amalga oshirilishini ifodalaydi.

Deontik mantiq – normativ tilning mantiqiy tuzilishini o'rganuvchi mantiq. Shuningdek, normativ tushunchalar haqidagi ta'limot hamdir. Deontik mantiq modallik mantiqining bir qismi sifatida ham qaralib, mantiqning «albatta», «ruxsat etilgan», «befarq», «taqiqlangan» kabi xususiyatlarning funksiyalarini o'rganadi. Deontik mantiq buyruq formasidagi ifodalarni o'rganadi.

Deontik modallik – «albatta», «ruxsat», «baribir» kabi modallik usullarini o'z ichiga olgan fikrlarga xarakteristika berishdan iborat. Deontik modallik huquqshunoslik, etika kabi fanlarning ham o'rganish obyektidir.

Destruktiv dilemma (lot. destructivus – ruxsat beruvchi) - Oddiy va murakkab ko'rinishda bo'ladi.

Determinizm va indeterminizm (lot. determinare – belgilash, aniqlash) – hodisalarning zamonda o'zaro aloqadorlik xarakteri haqidagi qarama-qarshi nuqtai nazarlar. Determinizm hodisalar o'rtasida umumiy qonuniyatli aloqa borligini e'tirof etadi. Indeterminizm qonuniyatli aloqa borligini inkor etadi.

Definitsiya (lot. definitio - ta'rif) – tushunchani ta'riflash.

Dialektika (grek. dialegomai – suhbat olib bormoqdaman, muhokama qilmoqdaman) – rivojlanish to'g'risidagi falsafiy konsepsiya. Voqelik hodisalari ularning ichki rivojida, ziddiyatlar taqozosi bilan yuz beradigan o'z harakatida deb o'rgatadigan bilish nazariyasi va metodi.

Dialektik mantiq – tafakkur harakatining umumiy qonunlari va formalari haqidagi fikr bilan obyektiv reallikni bilish yo'llari to'g'risidagi, ya'ni falsafiy kategoriyalarning o'zaro aloqadorligini tadqiq etuvchi fan.

Dilemma (grek. di – ikki marta; lemma – gap, ikkilangan gap) – shartli-ayiruvchi sillogizmning shakllaridan biri.

Diskussiya (lot. discussio – tekshirish, tahlil qilish) – birorta muammoni muhokama qilish, u bo'yicha bahs, tortishuv, munozara qilish.

Dissident (lot. dissident – ixtilof, ko'nmaslik) – ixtilofchi, buzg'unchi.

Distant – (lot. distatio - oraliq), logik qarama-qarshilik bir predmet, hodisa to'g'risida aytilgan fikrga bir necha vaqt o'tgandan so'ng qarama-qarshi fikr aytish.

Dixotomik bo'lish (grek. dicha – va, home – ikki qismga ajratish) – tushunchalarning hajmini ikkita bir-biriga zid bo'lgan qismga mantiqan bo'lish.

Dogma (grek. dogma – fikr, ta'limot) – qanday konkret sharoitda qo'llanilishidan qat'i nazar tanqidiy ko'z bilan tekshirilmay, ko'r-ko'rona qabul qilinuvchi o'zgarmas qoida,

aqida.

Dominant (lot. *dominatio* - hukmron) – hukmron g‘oya, biron narsaning bosh, sababi, asosiy tomoni.

YE

YE – lotincha *negō* – inkor qilaman so‘zining birinchi unli harfi bo‘lib, umumiy inkor hukmning simvolik ifodasi.

Yetarli asos qonuni (lot. *lex rationis determinantis siue sufficiens*) - formal mantiq qonunlaridan biri bo‘lib, unga ko‘ra har qanday chin fikr isbotlangan bo‘lishi, to‘g‘riligi isbotlangan boshqa bir fikrga asoslanishi kerak.

Yeadem aberrare cnorda (lot.)-xatoni yana o‘sha joyidan takrorlash kerak emas.

J

Jins – bir sinfga kiruvchi predmetlarning mantiqiy tavsifi bo‘lib, bu sinf o‘z ichiga boshqa tur sinflarni qamrab oladi. Masalan: “daraxt” tushunchasi mevali va mevasiz daraxtlarga nisbatan jins bo‘lib, unga kiruvchi “mevali”, “mevasiz” lar daraxtning turlaridir.

“Jins va tur” tushunchalari - ularda hajmi katta tushuncha unga bo‘ysunadigan hajmi kichik tushunchaga nisbatan jins va aksincha, hajmi kichik tushuncha u bo‘ysunuvchi hajmi katta tushunchaga nisbatan tur tushuncha bo‘ladi.

Juz‘iy gipoteza – gipotezaning turi bo‘lib, u ayrim olingan faktlar asosida tahlil qilinadi. Ammo bunda ayrim hodisalarning sababi tahlili beriladi, xolos. Shunga ko‘ra u hodisalarning sababini ochib beruvchi umumiy ilmiy gipotezadan farq qiladi.

Juz‘iy hukm - sinfga mansub predmetlar yoki ular belgilarining bir qismi to‘g‘risida tasdiq yoki inkor shaklida qilib aytilgan fikr. Masalan: Ba‘zi talabalar havaskorlik to‘garagiga qatnashadi.

Juz‘iy inkor hukmi – miqdor jihatidan juz‘iy, sifat jihatdan inkor hukmdir. Uning formulasi: Ba‘zi $S - P$ emas. Ba‘zi guruhlarda o‘zlashtirmaydigan talabalar yo‘q. Lotin tilida «O» harfi bilan belgilanadi (*Nego* –inkor qilaman so‘zining ikkinchi unli harfi).

Juz‘iy tasdiq hukm - miqdor jihatdan juz‘iy, sifat jihatidan tasdiq hukm. Uning formulasi: «Ba‘zi $S - P$ dir». Lotin tilida «I» harfi bilan belgilanadi (*affirmo*) – tasdiqlayman so‘zining ikkinchi unli harfi.

Z

Zaruriy xulosa chiqarish - deduktiv hulosa chiqarishning boshqacha nomi. Unda asos bo‘lib keluvchi hukmlardan hulosa muqarrar ravishda kelib chiqadi. Xulosa asoslarda imlitsit tarzda mavjud bo‘lib, o‘sha asoslardan natija o‘z-o‘zidan kelib chiqadi.

Zaruriy hukm - predmet va uning belgilari muqarrar ravishda tasdiqlanadigan yoki inkor

qilinadigan hukm.

Ziddiyatsizlik qonuni (lot. *lex contradictionis*) - formal mantiqning asosiy qonunlaridan bo‘lib, u quyidagicha ifodalanadi: ayni bir predmet haqida aytilgan ikki o‘zaro bir-birini istisno etuvchi fikrlar ayni bir vaqtning o‘zida va aynan bir nisbatda birdaniga to‘g‘ri bo‘lishi mumkin emas. Masalan: «Pomir – baland tog‘». «Pomir – past tog‘». Bular birdaniga to‘g‘ri bo‘lishi mumkin emas. Uning formulasi: $(A \wedge \neg A)$. Formulaning o‘qilishi: A va A emas bir vaqtda bo‘lishi mumkin emas.

I

I – (lot. *Affirmo*) – tasdiqlayman so‘zining ikkinchi unli harfi bo‘lib, u juz’iy tasdiq hukmni ifodalovchi simvol.

Ideal (grek. – *idea* – tarz, obraz, tushuncha) – kamolot, ayrim kishi, guruh, sinfning intilishi va xatti-harakatini biron-bir narsada namuna qilib belgilaydigan oliy maqsad. Ideal matematik mantiqda ma’nosi bo‘lmagan (juda bo‘lmaganda bir elementga ega bo‘lgan) to‘plam bo‘lib, grekcha *d* harfi bilan belgilanadi.

Idealizatsiya - maxsus abstrakt ideallashtirilgan obyektlar tuzishni ifodalovchi ilmiy tadqiqot usuli. Bu usul obyektlarni «sof shaklda» o‘rganish maqsadida qurilgan fikriy konstruksiyalardan iborat bo‘lib, u real holda uchramaydi, ammo o‘zining biron timsoliga ega: Masalan: geometriyada «nuqta», fizikada «absolyut qattiq jism» kabi va hokazo.

Ideologiya (grek. *idea* - tarz, obraz, tushuncha va *logos*) – ijtimoiy qarashlar va g‘oyalar tizimi. Unga siyosiy, huquqiy, ahloqiy, falsafiy, estetik, diniy ateistik qarashlar kiradi. U ijtimoiy ongning bir qismi bo‘lib, ijtimoiy borliq asosida vujudga keladi va rivojlanadi.

Idrok – ayrim buyum va hodisalarni yaxlit holda aks ettiruvchi psixik jarayon.

Ijobiy mantiq – hozirgi zamon noklassik mantiq oqimi bo‘lib, fikrlash jarayonida inkor etish amalini qo‘llamaydi. Uning o‘rniga implikasiya, konyunksiya, dizyunksiya va ekvivalentlikdan foydalanadi.

Ijobiy va salbiy tushuncha – tushunchalarning mazmun jihatdan turlari bo‘lib, ijobiy tushunchada predmet o‘zida mavjud belgi orqali ifodalansa, salbiy tushuncha o‘zida yo‘q belgi yordamida ifodalanadi.

Izchillik – mantiqiy tafakkurning asosiy shartlaridan biri bo‘lib, fikrlash jarayonida tartibni, ya’ni fikr oddiydan murakkabga qarab, yoki aksincha yuritilishini talab qiladi, Izchillik bilan bo‘lish – tushunchani bo‘lishning asosiy sharti bo‘lib, bo‘lish sakrashlarsiz, tartib bilan amalga oshsin deb ko‘rsatadi.

Ilmiy induksiya – induktiv xulosa chiqarishning bir turi bo‘lib, bunda biror turkumdagi buyumlarning ayrimlarining muhim xususiyatlari, sababiy bog‘lanishlarini tekshirish asosida ularning hammasi to‘g‘risida xulosa chiqariladi.

Implikasiya (lot. *implicite* – uzviy bog‘langan) – mantiqda ikki oddiy hukmning bog‘lanishi natijasida hosil bo‘ladigan murakkab fikr. U «Agar, u holda» bog‘lovchilari bilan ifodalanadi. Simvolik belgisi: $A \rightarrow V$.

Implitsit (lot. *implicite* - noaniq) – predmetlarning noaniq, yashirin mazmuni ifodasi. Bunday yashirin tushunchalar tilda mustaqil ifodaga ega emas, biroq o‘sha narsa nazarda tutiladi, anglashadi, ular tovush ifodasiga ega bo‘lsa-da, bevosita fikrni bildirmaydi, balki kontekst vositasida ifodalanadi.

Individ (lot. *individuum* - bo‘linmas) – ayrim bo‘linmaydigan yakka, mustaqil mavjudot. U yakka tushuncha ma‘nosida ham ishlatiladi. Tushunchalarni chegaralash natijasida bo‘linmas yakka tushunchalarga kelamiz. Ushbu atama yakka shaxsga nisbatan, matematik mantiqda esa ayrim predmet, obyektlarni qisqacha ifodalash uchun ham ishlatiladi.

Induktiv isbot – isbotning alohida bir turi bo‘lib, undagi tezis umumiy hukmlardan, asoslar esa juz‘iy hukmlardan iborat bo‘ladi.

Induktiv mantiq – mantiqning muhim bir bo‘limi bo‘lib, unda ayrim asoslardan umumiy xulosalar chiqarish mexanizmi o‘rganiladi. Matematik mantiqda esa to‘liq bo‘lmagan axborotdan ehtimollik ko‘rinishida ulosa chiqarishga nisbatan qo‘llanuvchi atama

Induktiv xulosa chiqarish – q. induksiya.

Induksiya (lot. *inductio* – juz‘iydan umumiylikka) – xulosa chiqarishning asosiy usul va tadqiqot metodlaridan biri. Induktiv xulosa chiqarish bilimning juz‘iy muhokamalardan (hukmlardan) umumiy mulohazalar, qoidalarga qarab harakat qilishidir. Uning to‘liq va to‘liqsiz induksiya turlari mavjuddir.

Inkor modus – shartli va ayiruvchi sillogizmning inkor modusi.

Inkor hukm – biror predmetda biror belgining mavjudligini rad etuvchi hukm.

Isbot – biror fikrning to‘g‘riligini amaliy tajribada ilgari chinligi tasdiqlangan boshqa bir to‘g‘ri fikr vositasi bilan asoslab berish. Har qanday isbot 3 qismdan iborat bo‘ladi: tezis, asos (argument) va isbotlash usuli (demonstratsiya).

Isbotlash qoidalari: - isbot to‘g‘ri bo‘lishi uchun amal qilish zarur bo‘lgan qoidalar: Ular tezisning argumentlari va isbotlash usuli qoidalarini o‘z ichiga oladi.

Y

Yo‘ldosh o‘zgarishlar metodi – hodisalarning sababli bog‘lanishini o‘rganuvchi induktiv metodlardan biri bo‘lib, bu metod bo‘yicha, agar bir hodisaning yuzaga kelishi har safar unga yo‘ldosh bo‘lgan ikkinchi hodisani zaruran yuzaga keltirsa, demak bu hodisaning birinchisi ikkinchisining sababi ekanligi aniqlandi.

K

Katta termin - sillogizmning katta asosida joylashgan termin bo‘lib, u hulosaning predikatidir.

Kategoriya – (grek. kategoria – ta’rif berish, fikr aytish) – obyektiv reallikdagi hodisalarning asosiy xususiyat va qonunlarini aks ettiradigan hamda davrning ilmiy-nazariy muhitini, tafakkurning xarakterini belgilab beradigan umumiy tushunchalar. Formal mantiqda esa kategoriya umumlashtirishning chegarasi hisoblanadi

Kelib chiqmaydi - (lot. non sequitur) – isbotdagi xatolardan biri bo‘lib, bunday xato yetarli asos qonunini buzish natijasida kelib chiqadi. Bu xatoning mohiyati shundan iboratki, tezisning isboti uchun keltirilgan asoslar to‘g‘ri, chin bo‘lsa - da, biroq u tezisning isboti uchun yetarli emas. Shuning uchun bu «asoslardan tezisning chinligi kelib chiqmaydi» deb ataladi. «Kimki ko‘p isbotlashga intilsa, u hech narsani isbotlamaydi» (lot. qui nimium probat, nihil probat) – isbotdagi xatolardan bo‘lib, isbot jarayonida tezisning isboti uchun juda ko‘p asoslar keltirilib, bu asoslar tezisning isboti uchun yetarli bo‘libgina qolmay, balki ortiqcha hisoblanadi.

Kichik termin – sillogizmning kichik asosida joylashgan tushuncha bo‘lib, u xulosaning subyekti bo‘lib keladi.

Klassifikatsiya – (lot. classis – turkum, facio - bajaraman) predmetlarni muhim belgilariga qarab turkumlash. Bunda predmetlar bir-biriga o‘xshashligi va farqiga qarab sinflarga bo‘linadi hamda joylashtiriladi. U tabiiy va sun‘iy, ilmiy va yordamchi turlarga bo‘linadi.

Konstruktiv mantiq – hozirgi zamon matematik mantiqining oqimlaridan biri bo‘lib, u voqelikni konstruksiya qilish asosida o‘rganadi.

Kontrast – (fran. contracte – keskin qarama-qarshilik) – biror narsa-hodisa o‘rtasidagi keskin farq, qarama- qarshilik.

Kuzatish – bevosita idrok qilish orqali narsa va hodisalarni qanday bo‘lsa, shundayligicha tabiiy asosda o‘rganish metodi. Kuzatish o‘zining aktivligi, maqsadga qaratilganligi bilan oddiy idrokdan farq qiladi.

L

Lemmatik xulosa – (grek. lemma - taxmin) – shartli-ayiruvchi sillogizm.

Logitsizm – mantiqni matematika uchun hal qiluvchi deb hisobovchi oqimdir. Bu oqim tarafdorlari matematikani mantiq tushunchalari bilan izohlash mumkin deb qaraydilar. Logitsizm tarafdorlari mantiq bilan matematikani ikki fan deb emas, balki bir fanning rivojlanishidagi ikki bosqich deb qaraydilar. Ingliz faylasufi B. Rassel, nemis matematigi va faylasufi G. Fregelar logitsizmning asoschilaridir.

Logomaxiya – (grek. logos – so‘z, maxe - bahs) so‘zning ma’nosini aniqlamasdan turib bahs yuritish. Terminlarning ma’nosini bilmasdan yoki aniqlamasdan turib bahs qilinganda ikki tomon ham haq bo‘lib chiqishi mumkin. Chunki bahslashuvchi tomonlar bahs mavzusi uchun bir so‘z ma’nosining boshqa-boshqa tomonlarini olgan bo‘lishlari mumkin.

M

Mantiq – (grek. logos – soʻz, fikr, nutq, aql) tafakkur qonunlari va shakllari haqidagi fan. Mantiqning predmeti tafakkurdir.

Mantiqiy kvadrat – hukmlar oʻrtasidagi munosabatni esda saqlab qolish uchun foydalaniladigan koʻrgazmali diagramma.

Mantiqiy semantika yoki semantik mantiq – (grek. semanticas – anglatuvchi, bildiruvchi) – mantiqning muhim bir tarmogʻi boʻlib, tushuncha, hukmda ifodalangan soʻzlar maʼnosini oʻrganadi.

Mantiqiy xato – tushuncha, hukm, xulosa chiqarish, isbotlash jarayonida tafakkur qonuni va shakllarini buzish natijasida kelib chiqadigan xato.

Mantiqiy qarama-qarshilik – fikrlash jarayonida Nozidlik qonunini buzish natijasida kelib chiqadigan chalkash muhokama.

Mantiqiy qonunlar – toʻgʻri tafakkur qonunlari.

Mantiq qonunlari – inson tafakkuriga xos qonunlar. Mantiq qonunlari obyektiv olamning inson ongidagi inʼikosidir. Formal mantiqning toʻrtta asosiy qonuni bor: ayniyat, nozidlik, uchinchisi istisno, yetarli asos qonunlari. Bu qonunlar toʻgʻri fikrlashning zaruriy shartidir.

Matematik mantiq – matematikaning bir yoʻnalishi boʻlib, u fikrlash jarayonini oʻrganishga matematik metodni qoʻllaydi. Matematik mantiq formal mantiq rivojining yangi bosqichi boʻlib, u anʼanaviy mantiqdan soʻng mustaqil soha boʻlib maydonga keldi.

Modus (lot. modus – usul, oʻlchov) formal mantiqda sillogizm figuralaridagi hukmlarning miqdor va sifat jihatdan birlashgan turlari.

Murakkab hukm – mantiqiy bogʻlovchilar orqali bogʻlangan ikki va undan ortiq oddiy qatʼiy hukmlardan tashkil topgan hukm. Murakkab hukmlar ayiruvchi, birlashtiruvchi, shartli va ekvivalent boʻladi.

Muhim belgi – predmet va hodisalar mavjudligi uchun zarur boʻlgan belgi.

Mantiqiy kvadrat – hukmlar oʻrtasidagi munosabatni esda saqlab qolish uchun yaratilgan koʻrgazmali diagramma

N

Natija – asosdan zaruriy ravishda kelib chiqadigan fikr. Shartli hukm qismlaridan biri: shartli aytilgan qism asos, shart asosida vujudga keladigan qism natijadir. Bir necha hukmdan chiqarilgan xulosa ham natija deyiladi.

Nego – lot. «inkor qilaman» degan soʻz boʻlib, birinchi unli harfi (YE), inkor hukmning, ikkinchi unli harfi esa (O) juzʼiy inkor hukmining simvolik ifodasi.

Neologizm (grek. neos – yangi, logos - soʻz) tilda paydo boʻlgan yangi soʻzlarning. Bu soʻzlar inson amaliy faoliyati, ilmiy bilimlarining rivojlanishi asosida paydo boʻladi.

Nom – predmet, hodisa, jarayonlarning tildagi ifodasi. Nom yakka predmetlarni (Toshkent, Aal- Xorazmiy), bir guruh predmetlarni (xalq, o‘rmon), hodisa va jarayonlarni (tinchlik, sezgi) aks ettirishi mumkin. Nom problemi bilan mantiq fanidagi G. Frege batafsil shug‘ullangan.

Nominal ta’rif – (lot. definitio nominalis) – tushunchada ifodalangan so‘zning ma’nosini aniqlash. Nominal chetdan kirgan so‘zlarning ma’nosini aniqlash, ilmiy aylanmaga yangi terminlar kiritish uchun ham ishlatiladi.

Nomuhim belgi – predmetning mavjudligi uchun zarur bo‘lmagan belgi.

Non causa pro causa – (lot. uning so‘zma-so‘z tarjimasini: “Sababdan emas, sabab uchun” demakdir). Bu “Ketma-ket kelgan narsalarning barchasi sabab va oqibat bo‘ladi” degan xatoning lotincha nomi. Masalan: kun tundan keyin keladi. Lekin bundan tun kunning sababi ekan degan ma’no aslo kelib chiqmaydi.

O

O – lotincha «Nego» (inkor qilaman) so‘zining ikkinchi unli harfi bo‘lib, u juz’iy inkor hukmi simbolik tarzda ifodalaydi.

Obyekt (lot. objectum - predmet) – ayni paytda ongimizdan tashqarida, unga bog‘liq bo‘lmagan, bizning ongimiz predmeti bo‘lgan narsa va hodisalar.

Obyektiv mantiq – ongimizdan tashqarida bo‘lgan reallikning rivojlanishi, aloqasi, munosabati. Subyektiv mantiq ana shu obyektiv olamning inson ongidagi in’ikosidir.

Obyektiv reallik – inson ongidan tashqarida turuvchi tabiat, jamiyat, butun moddiy dunyo va uning turli tomonlari, insonning o‘zi, anglash qobiliyati, uning tabiat va boshqa odamlar bilan munosabati.

Obyektiv haqiqat – bilimlarimizning ongimizdan tashqarida mavjud bo‘lgan mazmuni uning voqealikka mos, adekvat kelishidir. Haqiqatning mazmuni esa ongimizga bog‘liq bo‘lmagan holda mavjuddir.

Oddiy hukm – bir subyekt va predikatdan iborat bo‘lgan hukm.

Ommaviy induksiya – to‘liqsiz induksiyaning bir turi bo‘lib, u oddiy kuzatish yo‘li bilan kundalik hayot tajribasi asosida chiqarilgan xulosalardir. Bu induksiya turida narsalarning ichki mohiyati asosida emas, balki bevosita ko‘zga tashlanib turgan belgilar asosida hosil qilinadi. Shuning uchun u zid hollar uchramagan taqdirdagina to‘g‘ri bo‘ladi.

Omonimlar – shaklan bir xil, ammo mazmunan bir necha tushunchani ifodalovchi so‘zlar.

Operator – simvol yoki simvollar kombinatsiyasi bo‘lib, u mantiqiy shakl hosil qilish uchun ishlatiladi.

Ostensiv ta’riflash – (lot. ostendere - ko‘rsatmoq) -predmetni bevosita ko‘rsatish orqali ta’riflash.

P

P - (lot. *prayedictum*) – “kesim” so‘zining birinchi unli harfi bo‘lib, u hukm predikatining simvolik ifodasidir. Sillogizm xulosaning predikati bo‘lib kelgani uchun katta termin ham R harfi bilan belgilanadi.

Paradoks (grek. *para* – qarshi va *doxa* - fikr) – kutilmagan, odatdan tashqari ajoyib fikr bo‘lib, ma’lum hukmron va kundalik fikrlarga, hatto rosmiyan fikrga qarama-qarshi bo‘lgan mulohazadir. Formal mantiqda bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan ikki xulosa bo‘lib, ularning har ikkalasi chin (to‘g‘ri) yoki xato deb qaraladigan fikrga paradoks deyiladi.

Predikat (lot. *prayedictum* - kesim) – hukmda predmetga xos belgini ifodalaydi. Predmetdagi belgini mantiqiy bog‘lovchilar orqali tasdiq yoki inkor shaklida ko‘rsatadi. *Petitio principii* (lot.) – tezisning isboti uchun keltirilgan asos to‘g‘ri, chin, yetarli bo‘lsa-da, uning isboti uchun yana qo‘shimcha dalillar keltirish asosida kelib chiqadigan xatoning lotincha nomi bo‘lib, “asosni oshirib yuborish” xatosi deb ataladi.

Ponendo tollens – (lot.) – ayiruvchi-qat’iy sillogizmning «tasdiqlash yo‘li bilan inkor qilish» modusining lotincha nomi.

Ponens (lot.) – shartli sillogizmning “tasdiq” modusining lotincha nomi.

R

R (lot. *relatio*) – munosabat so‘zining birinchi harfi bo‘lib, hukmlar o‘rtasidagi munosabatning simvolik ifodasidir. Hukmlar o‘rtasidagi munosabatning formulasi quyidagicha: $a R b$ (a va b hukmi o‘rtasida R munosabat bor deb o‘qiladi).

Raddiya – biror tezisning noto‘g‘riligi yoki asossizligini isbotlaydigan mantiqiy usul.

Ratsionalizm (lot. *rationalis* - aqliy) – bilish nazariyasida aqlni haqiqiy bilimning birdan bir manbai deb hisoblovchi oqim.

S

S (lot. *subjectum*) – subyekt so‘zining birinchi harfi bo‘lib, u hukmdagi mantiqiy eganing simvolik ifodasidir. Sillogizm xulosa subyekti kichik termin ham S harfi bilan ifodalanadi.

Sabab va oqibat – (lot. *causa* - sabab) – boshqa bir hodisani zaruran vujudga keltiruvchi sabab natijasida yuzaga kelgan boshqa hodisa oqibat deb ataladi.

Signal – (lot. *signum* - belgi) – biron-bir ma’lumot beruvchi shartli belgi.

Sillogizm - (grek. *sullogismos* – hisoblab chiqarmoq) – hulosani chiqarishning deduktiv usuli bo‘lib, unda ikki qat’iy hukmdan yangi bir qat’iy hukm – xulosa hosil qilinadi. Bunda o‘rta termin asoslarni mantiqan bog‘laydi, kichik va katta terminlar bog‘lanib, xulosa hosil qiladi.

Sillogizm aksiomasi – «Buyumlarning butun turkumi to‘g‘risida tasdiq fikr aytilsa, shu

turkumdagi ayrim bir bo‘lak to‘g‘risida ham tasdiq (yoki inkor) aytiladi».

Sillogizm tarkibi - ikki asos, xulosa, uch termindan iborat.

Sillogizm figurasi – o‘rta termin joyini almashtirish yo‘li bilan sillogizmning turli shakllarini hosil qilishdan iborat bo‘lgan mantiqiy usul. O‘rta termin o‘rnini almashtirish yo‘li bilan to‘rt xil figura hosil bo‘ladi.

Simvolika – ma‘lum obyekt, shuningdek, fikr, g‘oya, hissiyotni ifoda etuvchi belgilar sistemasi.

Simvolik mantiq – ma‘lum fikr va uning shakllari, munosabati, termin, predikat va subyektlarining yolg‘on yoki chinligi, mantiqiy funksiyalarini belgilar sistemasi bilan ifodalab o‘rgananuvchi ta‘limot. U simvolik tarzda quyidagicha ifodalanadi:

1. Propozitsional o‘zgaruvchilar: p, q, r.

2. Mantiqiy bog‘lovchilar:

$\wedge$ - konyunksiya (va)

$\vee$ – dizyunksiya (yoki)

$\dot{\vee}$ – qat‘iy dizyunksiya

$\rightarrow$ - implikatsiya (agar ... u xolda)

$\neg$ - inkor (yo‘q, to‘g‘ri emas)

$\equiv$ - ekvivalentlik (tenglik)

3. $\forall$ – umumiylik kvantori

$\exists$ - mavjudlik kvantori

4. Texnik belgilari: ((so‘l qavs,) (o‘ng qavs va b.

Sorit – murakkab sillogizmning turi bo‘lib, oldingi asosning predikati keyingi asosning subyekti bo‘lib boraveradi. Hulosada esa birinchi asosning subyekti oxirgi asosning predikati bo‘lib chiqadi.

Sofizm – (grek. sophisma – o‘ylab chiqarilgan, mug‘ambirlik) – mantiq qonuni va qoidalarini bilib turib, ularni qasddan buzish. Sofistlar fikrni shakl jihatidan to‘g‘ri deb qarasar-da, fikrlashdagi xatoni haqiqat, chin deb qaraydilar. Ular ko‘pincha so‘zlarning ko‘p ma‘noligidan foydalanib, nisbiylikni mutloqlashtiradilar. Biroq sofistlar, qadimgi Gretsiyada dialektikani rivojlantirishda «so‘z ustasi» o‘qituvchilari sifatida katta rol o‘ynagan.

Subyekt (lot. subjectum) – hukmning mantiqiy egasi bo‘lib, fikr qaratilgan buyumni bildiradi. Falsafada dunyoni biluvchi shaxs ma‘nosida ham ishlatiladi.

Sxolastika (grek. schole – maktab, lot. scholasticus - maktabiy) – hayotdan ajralgan, predmetsiz, havoyi, ma‘nosiz fikrlash. O‘rta asrlarda diniy-falsafiy ta‘limot sxolastika deb atalgan.

T

Tafakkur – voqelikni abstraktlashtirishi va umumlashtirib bilishdan iborat bo‘lgan

insonning aqliy, nazariy faoliyati.

Tafakkur shakllari – obyektiv olamdagi eng umumiy jarayonlarning aks etishi asosida paydo bo‘lgan amaliy fikrlashning tuzilishi. U tushuncha, hukm, xulosa chiqarishdan iborat bo‘ladi.

Tafovut metodi – hodisalarning sababli bog‘lanishini tekshiruvchi induktiv metodlardan biri. U quyidagicha ifodalanadi: agar hodisa bir holda yuz bersa – yu, ikkinchi holda tafovut qilsa, demak, xuddi shu holatning o‘zi hodisaning sababidir.

Taqqoslash – buyum va hodisalarning o‘xshashli va farqli tomonlarini aniqlashga qaratilgan mantiqiy usul.

Ta‘riflash – tushunchalarning mazmuni ochib beruvchi ta‘rif ikki asosiy qismdan: aniqlovchi va ta‘riflovchi tushunchalardan iborat bo‘ladi.

Ta‘riflashga o‘xshash mantiqiy usullar –1) ko‘rsatish; 2) tasvirlash; 3) tavsiflash; 4) o‘xshatish; 5) tafovutlash; 6) taqqoslash, misol keltirib tushuntirish.

Tezis (grek. thesis – holat, tasdiq) – chinligi isbotlanishi lozim bo‘lgan fikr.

Termin (lot. terminus – oxiri, chegara) – I. So‘z va so‘zlar birikmasi: masalan, «arxitektura», «atom» terminlari. Belgilar va ularning birligi ham termin bo‘lishi mumkin. Termin odatda tushunchaning aniq qat’iy nomi ma’nosida ishlatiladi.

II. Hukm va sillogizmda ishtiroq etgan tushunchalar termin deb ataladi. Hukmda subyekt (S), predikat (R) terminlari bor. Sillogizmda katta (R), o‘rta (M), kichik (S) terminlar mavjud.

Traditsion mantiq – Arastuning mantiqiy ta‘limotiga asoslanadi. Arastu sillogizm nazariyasiga asos soldi va xulosa chiqarishning deduktiv metodini ishlab chiqdi. Ingliz faylasufi F. Bekon (1561 – 1626 yillar) esa induktiv metodni ishlab chiqadi. Shunday qilib traditsion mantiq vujudga kelgan. Trixotomiya (grek. triha – uchga, toma - maydalash) – tushunchalar hajmini uchga bo‘lish. Matematik mantiq va aksiomatik nazariyada to‘planning trixotomik aksiomasi mavjud.

To‘liq induksiya – induktiv hulosa chiqarishning turi bo‘lib, bunda ma’lum bir hodisaning barcha hollarini to‘la ravishda o‘z ichiga oladigan asoslardan umumiy hulosa chiqariladi.

To‘liqsiz induksiya – induktiv xulosaning bir turi bo‘lib, u tekshiriladigan hodisani emas, balki ayrim hollarinigina o‘z ichiga oladi va ayrim predmetlarni ifodalagan asoslardan xulosa chiqaradi.

Tushuncha – predmetlarning umumiy va muhim belgilarini aks ettiruvchi tafakkur shakli.

Tushunchalarning asosiy turlari – tushunchalar hajmiga va mazmuniga ko‘ra turlarga bo‘linadi. Hajmiga ko‘ra yakka, umumiy, bo‘sh, to‘plovchi va ayiruvchi tushunchalar mavjud. Mazmuniga ko‘ra esa: konkret va abstrakt, nisbatdosh va nisbatsiz, musbat va manfiy tushunchalar mavjud.

Tushunchalarni bo'lish - tushunchalar hajmini qism (tur) larga ajratish yo'li bilan aniqlovchi mantiqiy usul.

Terminum major (lot.) – katta termin

Terminum medius (lot.) – o'rta termin

Terminum minor (lot.) – kichik termin

Terminum non datur (lot.) – uchinchi kerak emas (uchinchi mustasno qonunining lotincha nomi).

U

Uchinchi istisno qonuni - Bir – biriga zid bo'lgan ikki fikrdan biri hamisha to'g'ri (chin) bo'lib, ikkinchi xatodir, uchinchi bo'lishi mumkin emas. Uning formulasi: $A \vee (A \rightarrow B)$. Formulaning o'qilishi: A yoki A emas

F

F – lotincha – falsitus – xato (yolg'on) so'zining birinchi harfi bo'lib, u matematik mantiqda xato aytilgan fikrni ifodalovchi simvol.

Formallashtirish – ma'lum obyektning mazmunini uning shakli orqali ifodalovchi ilmiy bilish metodi

Formallashgan til - formal mantiqda ishlatiladigan sun'iy til. U belgilar sistemasidan iborat bo'lib, bu sistemalar ma'noni aniq va to'liq ifodalash uchun ishlatiladi. Gap tilda mustaqil semantik ma'noga ega va tugal fikrni anglatadi, to'liq til belgisini ifodalaydi.

Predikatlar mantiq'i tilining simvolik ifodasi quyidagicha:

1) a, v, s, ... – yakka, atoqli yoki tavsifiy predmetlarning nomi ifodalangan simvollar – predmetli o'zgarmas (konstant) deb ataladi.

2) x, u, z, ... – predmetlarning umumiy nomini ifodalovchi simvollar predmetli o'zgaruvchanlik deb ataladi.

3) $R_1, Q_1, R_1, R_2, Q_2, R_2, \dots R_n, Q_n, R_n, \dots$ – prediktorlarni ifodalovchi simvollar (indekslar predikatlar joyini ko'satadi: 1 – bir joyli; 2 – ikki joyli; n – ko'p joyli) ularni predikat o'zgaruvchanligi deyiladi.

4) R, q, r, ... propozitsion o'zgaruvchanlik – gapning ifodalanishini bildiruvchi simvollar.

5) (, (- fikrlarning miqdoriy harakteristikasini ifodalovchi simvollar – kvantor deb ataladi. ((- umumiylik kvantori: «hamma», «har qanday», «hamma vaqt» kabilarda ifodalanadi. (- mavjudlik kvantori: «ba'zi», «bo'ladi», «uchraydi», «mavjud» kabilarda ifodalanadi).

6) Mantiqiy bog'lovchilar:

konyunktsiya (birlashtiruvchi) - $((a \wedge b))$;

dizyunksiya (ayiruvchi) - $(a \vee b)$;

implikatsiya (agar ... u holda) $\rightarrow (a \rightarrow b)$;

ekvivalent (tenglik) $\approx (a \equiv v)$;

Inkor – $(\neg a)$.

Formula – (lot. formula – shakl, qoida) – ma'lum belgilar yordamida fikrlash jarayonining qonun va qoidalarini izchil ravishda qisqa bayon etishdir. Formula fikrlash jarayoni to'g'risida aniq ma'lumot beradi. Mantiq fanida formulalar juda ko'p qo'llaniladi.

E

Evrastika (grek. eurisko - topish) – yangilikni izlash qonuniyati bilan shug'ullanadigan fan sohasi bo'lib, u yoki bu muhim muammoni hal qilishning qulay tomonlarini izlash bilan shug'ullanadi.

Ezop tili – metafora va turli obrazlar, kinoya va qochirmalar orqali achchiq haqiqatni aytish (qadimgi Gretsiyada yashagan filosof Ezop nomi bilan bog'liq termin).

VI. ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. -Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – 464 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. 2019-yilda Toshkentda bo'lib o'tgan Butunjahon ma'naviyat va tinchlik forumidagi ma'ruzasi. -Elektron manba: president.uz. - 14.05.2023
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild /SH.M. Mirziyoyev. – T.: "O'zbekiston", 2018. – 592 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild /SH.M. Mirziyoyev. – T.: "O'zbekiston", 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' vakelajagi farovon bo'ladi. 3-jild /SH.M. Mirziyoyev. – T.: "O'zbekiston", 2019. – 592 b.
6. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild / Sh.M.Mirziyoyev. – T.: "O'zbekiston", 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi //http: //lex. uz/ acts/
2. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni //https: //lex.uz/pdfs/5013007.
3. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 29 oktabrdagi O'RQ-576-son "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonuni //https: //lex. uz/ pdfs/
4. O'zbekiston Respublikasining 2016 yil 14 sentabrdagi O'RQ-406-son "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni //https: //www.lex.uz /pdfs/
5. O'zbekiston Respublikasining 2015 yil 4 sentabrdagi O'RQ-394-son "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi Qonuni //http://www.lex.uz/docs/2742233.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi PF–5924-son "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni // https://lex.uz/pdfs/4711327.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi PF–4732-son "Oliy ta'lim muasasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-

tadbirlari to‘g‘risida” gi farmoni // <https://lex.uz/pdfs/2676554>.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF–4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni // <https://lex.uz/pdfs/3107036>.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 iyundagi PQ–3031-son “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori // <https://lex.uz/pdfs/3226019>.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi PQ–2909-son “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori
// <https://lex.uz/pdfs/3171590>.

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabrdagi PF–5544-son “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni
// <https://lex.uz/pdfs/3913188>

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi PF–5368-son “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni
// <https://lex.uz/pdfs/3578121>

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi PF–5729- son “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni // <https://lex.uz/pdfs/4355387>

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi PF–5789-son “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi farmoni // <https://lex.uz/pdfs/4490760>

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi PF–5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni // <https://lex.uz/pdfs/4545884>.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Abu Abdulloh al-Xorazmiy. Mafotix al-ulum. // Bahodirov R.M.
2. Abu Abdulloh al-Xorazmiy va ilmlar tasnifi tarixidan.T.,1995
3. Abu Ali Ibni Sino. Mantiq // Kitobi hidoya. Osori mutaxab. Ч.4. –
4. Алексеев А.П. Аргументация. Познание. Общение. М., 1991.

5. Алексеев А.П. Философский текст. Идеи, аргументация, образы. М., 2006.
6. Ал-Фараби. Диалектика. // Историко-философские трактаты. –Алма-Ата.: Наука, 1985.
7. Ал-Фараби. Риторика. // Логические трактаты. –Алма-Ата.,1973, -С.500.
8. Античные риторика. М., 1978.
9. Антология мировой философии. М: Мысл., 1969. Т.1. ч.1.
10. Аристотел Риторика //Логика и риторика. Хрестоматия. Минск: ТетраСистемс, 2007.
11. Ивин А. А. Риторика: искусство убеждать. М., 2002.
12. Ивин А.А. Аргументация в процессах коммуникации. М.-Берлин: Директ-Медиа, 2015.
13. Islom. Ensiklopediya: A-H /Shayx Abdulaziz Mansur tahriri ostida. – Toshkent.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”Davlat ilmiy nashriyoti, 2017.
14. Lisanyuk YE.N., Fayzixodjayeva D.E. Lojний argument, tri ljesa i effektivnoye zaversheniye spora // Filosofskiy jurnal, №1, 2022. S. 85-101.
15. Fayzixodjayeva D. Mantiq. Izohli lug‘at. - T.: Nishon-Noshir, 2015.
16. Fayzixodjayeva D.I. Argumentlash va kommunikatsiya. Monografiya. –Toshkent: “Shafoat nur fayz” 2021.

IV. Internet saytlar

<http://filosof.historic.ru>

<http://www.gumfak.ru>

<http://olato.stanford.edu>

<http://www.austhink.org/critical>

<http://www.criticalthinking.org>

<http://plato.stanford.edu/entries/logic-informal/#Rel>